

ШПИЈУНАЖА И КОНТРАШПИЈУНАЖА (1804 – 2004)

БЕЗБЕДНОСТ

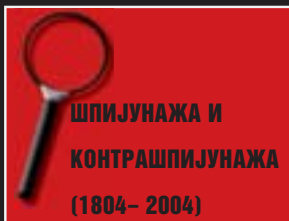
ЈАВНА И ТАЈНА

Суштину доношења Закона о Безбедносно-информативној агенцији представља издвајање органа државне безбедности из Министарства унутрашњих послова и њихово стављање под контролу законодавне и извршне власти. Овим је, први пут од институционализовања 1831. године, посебна служба за послове државне безбедности Србије постала аутономна организација, изван оквира одређеног министарства. С друге стране, почев од 1944. године, било је то пето преименовање, али и трећа промена статуса поменуте службе.

Наиме, Озна (1944–1946) била је војна служба у саставу Министарства народне одбране, Удба је од 1946. до 1952. године била војна служба у саставу Министарства унутрашњих послова, Удба је од 1952. до 1966. године била цивилна служба у саставу истог Министарства, док су СДБ (1966–1992) односно РДБ (1992–2002) биле цивилне службе у саставу Министарства унутрашњих послова. Најзад, од 28. октобра 2002. БИА је цивилна служба у статусу посебне организације. О историјату безбедносних служби, њиховој организацији, задацима, степенима самосталности и намени, уз неколико примера, говори и овај специјални прилог.

Аутор прилога
др Милан МИЛОШЕВИЋ

Паја Јовановић
Други српски
устанак

Очување устаничког полета

У времену познатом као ратни период Српске револуције, који обухвата године Првог и Другог српског устанка и Хаџи Проданове буне (1804-1815), није било специјализованих органа државне безбедности у оквиру полиције нити у другим сегментима државне управе, што значи да у формално-организационом смислу није било уређених обавештајних служби ни посебне политичке полиције

Према очуваним документима и другим изворима, постојала је респектабилна (контра)обавештајна и пропагандно-агитаторска делатност, која је умногоме допринела динамичном ширењу ослободилачко-револуционарних идеја устанка.

С тим у вези, у документима се могу наћи и текстови чија садржина указује на коришћење тајнописа. Писма су писана „на лимун“ и „растопљеним“ барутом, а преношене су скривене у оделу, коњском седлу и зобници, посудама (фучијама) за пекмез, бурадима с течном шћу, гулама, па чак и у издубљеном свештеничком штапу. Курири (књиганоше) ишли су по „хајдучки“, тј. прерушавали су се у слепе и богаље, у турска одела, у трговце, калуђере и обичне сељаци.

Пошто је опасност по устанике била константна, од самог почетка максимална пажња усмеравана је на различите видове субверзије, посебно на спречавање атентата на Карађорђа и на друге вође устанка. Наиме, још 1804. године под Београдом је једва спречен атентат на Војводу, који је покушао да изведе један турски дезертер по налогу Бећир-паше. Током 1807. године извршене су озбиљне припреме за нови атентат, овога пута у француско-турској организацији, али се од саме акције одустало. Најзад, према тадашњим аустријским и турским обавештајним изворима, сличне припреме за атентат предузимале су 1807. и 1808. године и поједине српске старешине (Младен Миловановић), мада су, по свему судећи, такви извештаји резултат политичких интрига.

Оштро кажњавање издајника

У спречавању атентата и сличним безбедносним активностима, као што су сузбијање политички мотивисане хајдучије, наруша-

вања примирја и самовлашћа, гушење побуна и завера, елиминисање колаборације, капитуланства и зачетака грађанских нередних устаничке власти првенствено су се ослањале на војводске момке и бећаре („голаће“).

Бећари су били придошлице из различитих крајева и сиромашни сељаци из Србије, који су за плату ратовали са Турцима и сузбијали хајдучију. Они су, по потреби, коришћени и за елиминисање народног отпора, на пример за гушење побуна у Ресави и Смедереву до којих је дошло услед противљења најављеном успостављању регуларне војске.

Насупрот томе, момци су служили као телесна гарда Војводе и појединих војвода, који су их издржавали, али су неретко коришћени и као претња у међусобним разрачунавањима војвода, односно Карађорђа са војводама. Занимљиво је да су 1805. године сви Карађорђеви момци демонстративно напустили „службу“ због незадовољства приманјима, што значи да је овај први „штрајк полицајаца“ у Србији био социјално мотивисан.

Устаничке вође су се енергично обрачунавале са свима који су на било који начин подржавали сламање устанка. Један кнез који је служио као путовођа трупама дахије Кучук-Алије био је касније ухваћен код Београда и исечен на комаде. Неки Србин који је Турцима објашњавао конфигурацију терена у боју код села Лештана, 30. априла 1804. убијен је одмах после хватања. Карађорђе је ухватио неког сељака који је носио турска писма и наредио да му се сломају ноге и руке.

Пошто је као врховни господар у земљи, у знатној мери обављао и судску власт, Карађорђе је често изрицао и најтеже казне (вешање, спаљивање, „мртву шибу“) за шпијунажу, велеиздају и одметништво, односно строге телесне казне (100 батина) и затвор за оне „који народ буне или друге на буну навраћају“. Тако је 23. јула 1813. издао запо-

вест војводи Јови Поречком да „старца кога је ухватио са турскијем књигама шпијунити људе и збегове предавати, да га обеси или сажеже пред народом да с' народ угледи". Најзад, иако су у пракси ретко примењиване, у Карађорђевој законнику биле су прописане изузетно оштре санкције и за остале облике непријатељске пропаганде, укључујући тзв. вербални деликт („који ... зло о правитељству и држави Србској говори ... тај подлеже каштиги како издатељ отечества и шпијон“).

Ригорозне мере су предузимане и према дефетистима који су ширили гласине да је турска сила неизмерна, те јој се не може одолети, а султан неће да сече сиротињу рају него само бунтовнике старешине, који су народ узбунили да би му се наметнули за господара. Неки су спроводили пропаганду у смислу да народ сам треба да побије старешине па ће му се све опростити. Нарочито су се 1813. намножили агенти ове врсте. Када се Карађорђе разболео од тифуса, агенти су разгласили да је умро. Знајући колико су установи поштовали средњевековне реликвије Стефана Првовенчаног, агенти су про-

нели вест да „ћивот Првовенчаног шкрипи, што значи

што значи Карађорђев печат да ће Србија пропасти". На Дрини су агенти, такође се ослањајући на традицију и веровање у судбину, говорили да се појавио Вук Бранковић и да опет мора да пропадне српска држава. Колебљивци су 1813. пропагирани да „Турчин ништа неће сиромашу, него да само војводу главу сече, а зашто би народ гинуо да спашава војводе?".

Већ устројена и организована уставничка власт у Србији настојала је да спречи и све друге облике субверзивне делатности. Због тога је Правитељствујући савет издао 1808. године наредбу да се из Београда и других градова Србије превентивно протерају сва „празноодајуха" лица која би евентуално могла да се баве шпијунажом у корист непријатеља Србије, док су према Уредби из 1809. године полицијске и судске власти имале да „особито пазе на зле људе као на аидуке, шпионе и проче". Да би спречили једну од првих побуна становништва против српске власти, Карађорђеви и Младенови момци ухватили су неколицину трговаца и бећара осумњичених да су коловође противљења општој обавези одласка на војну вежбу. Трговци су козњени тако што су били принуђени да улицама београд-

ске чаршије вуку кола, при чему их су на свакој раскрсници батинали, док су два бећара стрељана.

Контраобавештајни рад

Зачеци контраобавештајне функције у овом периоду превасходно су били усмерени према непријатељској војнообавештајној делатности, и то не само на фронтovima већ и у позадини. Наиме, знало се да на ослобођену територију Србије долази много избеглица из свих суседних области, и да међу њима има и оних који су подмиђени или принуђени да ухоче за рачун Турака. Међу њима је било Цинцара, Грка и других, али је највише било Срба из Босне или „од Ниша и Видина" чије су породице биле под надзором турских власти и које су најчешће чекале окупне санкције ако би одбили да шпијунирају (набијање на колац, сеча жена и деце и слично).

Власти су на фронтovima врло енергично гониле турске шпијуне и зато они нису представљали неку већу опасност. С друге стране, Србија је била обавештајно интересантна за многе тадашње европске земље, што доказују многобројни примери стране шпијунаже. Тако су француска и руска, па и енглеска обавештајна служба показивале велико интересовање за простор Балкана и Србије, али је у томе најагилнија и најуспешнија била аустријска служба.

Користећи конфиђенте двеју паралелних мрежа (Ратног савета и Главног генералштаба) и друге изворе, Аустрија је била прецизно информисана о свим догађајима у Србији. На пример, познато је да су аустријски шпијун били градоначелник Београда Петар Ичко, командант Српског козачког пука Петар Никић, Карађорђево секретар Стеван Јефтић, Младенов писар Никола Делигеоргијевић, професор Велике школе Михаило Поповић, земунски трговац Никола Урошевић, цариник Карло Белошевић и многи други.

Ипак, најзначајнијим и најуспешнијим међу бројним аустријским конфиђентима у Србији тога доба сматран је Иван Савић Југовић. Југовићева конфиђентска служба, за коју је примао и новчану награду, трајала је од новембра 1807. године до марта 1813. године. Како је уживао максимално поверење Карађорђа, као градоначелник Београда, први секретар Совјета и професор Велике школе, имао је практично неограничен приступ државним тајнама. Његов значај за аустријску обавештајну службу још је више порастао када је, после смрти Доситеја Обрадовића, постао министар просвете („попечитељ просвештенија"). Од момента доласка у Србију Југовић је био у тајној служби самог команданта славонско-сремске границе барона Симбшена. Међутим, када је га је Карађорђе с пролећа 1810. године послао у Беч, придобијен је од аустријских власти да у будуће тајно изве-

штава и аустријске граничарске власти. Том приликом су га обучили и за шифровање, а неки од његових шифрованих извештаја сачувани су у бечким архивима. Пошто је 1812. године отпуштен из Совјета и када је схватио да сваког момента може да буде откривен, крајем фебруара 1813. године послао је поруку у Земун, одакле су му 6. марта омогућили бекство по плану који је две године раније одобрио барон Симбшен.

Стране обавештајне службе

Конечно, аустријска обавештајна служба вешто се користила приликама за „јавну" шпијунажу (службене посете тумача и изасланика Београду) и методима за које нису били потребни сарадници у Србији. Такви методи су били: испитивање лица која се задржавају у контумашу и испитивање аустријских дезертера повратника из Србије и аустријских по-

Везе са Аустријом

Од самог почетка аустријско-турског рата познатијег као Кочина крајина (1788–1791), Лазар Илић из Јабучја је заједно са Алексом Ненадовићем учествовао у организовању српских четника, који су самостално освојили Ваљево (28. фебруара 1788) и Чочак, и сузбили упаде турских чета из Босне. Са преласком аустријске војске у Србију ове јединице прикључују се српским добровољцима у аустријској војсци (фрајкорима), а Илић добија чин аустријског поручника.

Након потписивања Свиштовског мира, враћа се у Србију и постаје сеоски кнез у свом Јабучју, подређен доскорашњем саборцу Алекси Ненадовићу, као кнезу Посавско-тамнавске кнежевине и првом међу кнезовима Ваљевске нахије. Истовремено, Илић и Ненадовић не прекидају везе са аустријском војном командом. По завршетку рата посебним указом задржавају официрске чинове и добијају аустријску пензију. Поред тога, они за команду Славонске границе обављају важне обавештајне задатке.

Аустријски документи из 1792. и 1793. откривају да су Лазар Илић и Алекса Ненадовић у више наврата били прекорени због своје слабе активности на обавештајном плану, што су они правдали великим кнежевским обавезама. Једном приликом им је чак било забрањено и одузимање чиновна и пензија, али је интервенцијом самог цара то спречено уз образложење да су они чиновне и пензије добили не због обавештајних већ због ратних заслуга, али им је истовремено наложено да морају активније да обављају своје нове задатке или пак да пређу у Аустрију.

даника у парлаторији и растелима, отварање писама из Србије и за Србију која су ишла преко Земунa, осматрање на граници, прикупљању уходских вести из Босне, Херцеговине и Далмације о догађајима у Србији и турским намерама и слични. Међутим, како је устаничка власт била упућена на помоћ Беча, скоро да ништа није предузимано против аустријских ухода, као ни против руских.

Руска обавештајна служба деловала је у устаничкој Србији сасвим нормално, будући да су велике наде полагане у покровитељство и конкретну помоћ царске Русије. Због тога према руској служби нису предузимане никакве самозаштитне мере, чак су им нуђене информације о свему што их занима. Најзад, ову делатност олакшавало је и то што је Русија, за разлику од Аустрије, имала званичне дипломатске представнике у Србији (Родофинкин, Небода). Иначе, обавештајца Главне команде руске армије поручник Бејновкрешчев послан је већ почетком 1806. године у Србију да, уз помоћ мита, придобије српске устаничке правце на руску страну. Такође, секретар Совјета Стефан Живковић Телемах је као руски конфидент избачен из Совјета, након што се Родофинкин претерано умешао у унутрашње односе Србије.

Појава Француске обавештајне службе на терену Србије стоји у вези са оснивањем Илирских провинција (1809–1815). Французи су несумњиво били и противници српског устанка, посебно због веза Србије са Русијом и бојазни да би устаници могли подбунити Босну. Радом Француске обавештајне службе у Србији је руководио травнички конзул Пјер Давид, који је преко својих ухода прикупљао информације о догађајима у Србији и, сасвим извесно, размењивао те податке са Турцима. Неко време тај посао обављао је и командант Меријаж, који је имао мрежу својих агената током његове мисије у Видину (1807–1809). Он је српско питање пратио најпре у Бечу, где се налазио у француском посланству. Преко потплаћеног чиновника Министарства иностраних послова Аустрије дознавао је намере бечког двора према Србији. У Видину је имао задатак да саветима помогне Турцима против Руса и да омета сједињавање српске и руске војске. Информације о Србији прикупљали су и француски конзули у Букурешту, Дубровнику, Приштини и још неким местима.

Офанзивна пропаганда

Офанзивни обавештајни и агитаторско-пропагандни рад српских устаника такође је био заступљен и широко распрострањен. Наиме, без обавештајно-извиђачке функције није се ни могло успешно командовати ни садејствовати са савезничким руским трупама, ни је било могуће прикупљати важна обаве-

штења, добровољце и материјалну помоћ из иностранства. При томе, знатна већина конфидентата обавештајно је родила у корист Србије из национално-патриотских побуда (тзв. политичка агентура), мада је било и Турака и других који су шпијунирали за новаца. Сазнања су прикупљана и из тзв. легалних извора, као што су испитивање избеглица, дезертера и, нарочито, ратних заробљеника, затим обавештајна сарадња (тј. уступање информација од Русије) и слично. Извиђање и курирска служба обављани су коњицом и уз помоћ хајдучко-јатачких позиција и месног становништва које је најбоље познавало терен (села, чобани, свештеници).

Главни провац обавештајног деловања био је управљен на обавештајни рад у турској војсци и њеној позадини, и то према оним крајевима под турском влашћу из којих је претила непосредна опасност (Источна Босна, Санџак, Арнаутлук, Ниш, Видин). Сазнања о војним и политичким приликама у овим областима прикупљана су индиректно преко Аустрије, Русије и Влашке, али и непосредно: врбовањем агената на терену и убацивањем већ створене агентуре у те крајеве, саслушањем избеглица и заробљеника, насилним извиђањем, итд. Комбинација ових метода давала је добре резултате. Тако је забележено да су српске уходе 1804. године достављале устаницима тачне датуме сваког хајдучког испада из Београда, а 1806. преко Срема су стизале вести о босанским припремама. Током 1813. године за устанике је радио чак и писар који је турској армији састављао фирилска писма.

Обавештајна активност према Аустрији била је секундарног значаја и углавном везана за испоруке хране, наоружања и војне опреме (која је најчешће тајно набављана). У мањем обиму ова делатност везивала се и за прикупљање сазнања о аустријским намерама према Србији, Русији и Турској, затим на подстицање дезертерства Срба из аустријских пограничних трупа, али и на агитаторско – пропагандну делатност у корист српског ослободилачког покрета. У сваком случају устаници су имали бројне симпатизере и „пријатеље“ (тј. агенте) међу словенским становништвом у Срему и Банату, али и Славонији и Далмацији. Земун је несумњиво био епицентар аустријске шпијунске према Србији, али и устаничке шпијунске према Аустрији (посредно и према Турској).

Специфичну област обавештајног рада представља и конспиративно пропагирање идеја и заговарање ширења устаничког покрета. Познато је да су „српске уходе“ ишле да дижу народ на устанак нарочито у Босну, а у једном периоду (1807. године) и у Бугарску. У Аустрији су превасходно радили на придобијању што више емиграната и војних дезертера међу Србима са Војне границе (од којих су многи постали инструктори „егзецира“ устаничке војске). Аустријске власти су их

Интересовање за Доситеја Обрадовића

Када је у Србији букнуо устанак, Доситеј Обрадовић налазио се у Трсту у нади да ће га имућни српски трговци који су се овде колонизирали помагати у његовом књижевном раду. Захваљујући динамичности њиховог занимања и развијеним пословним везама са Земуну, ови трговци били су нарочито подесни за обавештајну службу. Преко њих је Доситеј сазнао прве вести о устанку и одмах је пожељо да се прикључи овом значајном народном покрету.

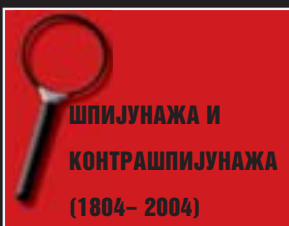
Средином јуна 1806. године кренуо је из Трста ка Срему. У Србију није одмах прешао, већ се неко време задржао у Сремским Карловцима, манастиру Крушедолу и Земуну. Аустријске власти биле су затвориле границе, а граничне јединице и многобројни анонимни извештачи будно су пазили на све везе са Србијом. Видевши да под овим условима неће лако прећи границу, Доситеј се упутио у Банат одакле је тајно прешао у Смедерево, где се састао са Карађорђевићем.

Према томе како је у Београду примљен и по положају који је одмах заузео у политичком животу устаника, Аустрија је схватила велики значај овог просветитеља за српски устанак. Од тада се његово име налазило готово у свим обавештајним извештајима који су из Београда преко Земунa стизали у Аустрију. Нарочита пажња аустријске тајне службе, па и самог цара, била је скренута на Доситеја поводом вести до којих је дошло Врховно полицијско звање преко трговца који су долазили из Србије – да је српски Совјет издао наредбу да сви они који су били аустријски поданици напусте Србију и врате се у Аустрију.

У Бечу су посумњали да се иза ове наредбе крије стварна намера Срба да употребе ове људе „да заведу друге верне поданике“. Прочитавши овај извештај цар се још више заинтересовао за Доситеја. „Сматрам да не би било некорисно“, писао је он 22. априла 1808. године, „да будем информисан о животном току и приликама тога човека, који сада, као сенатор Ђорђа Петровића, игра у Србији значајну улогу...“

Ове речи биле су сигнал тајној служби да своје монарху још више осветли Доситејеву личност, у чему она није жалила труда.

директно оптуживале за избијање одређених политичких немира (нпр. за Тицанову буну у Срему 1807. године), а урађена је и аграрна реформа како би се спречило изједначавање интереса Срба граничара са тежњима устаника у Србији. ■

Кнез Михаило
Обреновић

Војна и полицијска функција

Средином 19. века започиње процес институционализовања обавештајних и безбедносних активности у Кнежевини Србији. Уредбом из 1831. године у оквиру тадашње београдске полиције установљена је функција „тајне полиције за политичке послове“. Сматра се да је то био први покушај да се створе органи државне безбедности, односно да се поред војне, формира и цивилна обавештајна служба.

У време првих владавина кнеза Милоша и Михаила Обреновића и власти уставобранитеља, односно Александра Карађорђевића, обавештајна делатност интензивно се одвијала на спољашњем, а још више унутрашњем плану. Познато је, на пример, да је одмах након тзв. Ђакове буне 1825. године кнез Милош прибегло стварању тајне полиције (мреже доушника) да га народно незадовољство не би поново изненадило. Активност политичке полиције била је још израженија, а огледала се

традиционално у надзору над свима који су задирали у интегритет режима и делатност његових органа власти, и репресији над извршиоцима политичких кривичних дела – укључујући деликте пропаганде и узнемиравања јавности (нарушавања „тишине и рехатлука“ у држави) и слично.

Средином 19. века започиње и процес институционализовања обавештајних и безбедносних активности у Кнежевини Србији. Тако је Уредбом из 1831. године у оквиру тадашње београдске полиције уста-

Кнез Милош
Обреновић

новљена функција „тајне полиције за политичке послове“, која је имала за задатак „тајна умишленија искушавати и мотрити да не би обшченародни мир нарушавала“ и то како „београдски житеља, тако и са стране а особито из Цесарије долазећих људи“. Сматра се да је то био први покушај да се створе органи државне безбедности, односно да се поред војне, формира и цивилна обавештајна служба.

Задаци војне обавештајне службе

Чињенице говоре да је у Србији 19. века цивилна обавештајна служба по правилу била далеко мањег значаја од војне. До овога је дошло у првом реду због неразвијености тадашњих органа државне управе и дугогодишњег преплитања полицијских и војних

органа и служби („внутрена војска“). Тако је, на пример, *Законом о устројству војске* из 1864. године било прописано да се народна војска подвргава надзору полиције – окружних начелника, док је и само формирање стајаће војске било мотивисано разлозима очувања унутрашње безбедности („обдржавање полиције и чување доброг поретка и мира земље“).

Такође, познато је да је Србија *Законом о дужности војних команданата, исправничества и срезки старешина* од 1836. године по-

Милошеви доушници

Одмах након Ђакове буне из 1825. године, кнез Милош прибегло је стварању тајне полиције (мреже доушника) да га народно незадовољство не би поново изненадило. Уредбом из 1831. године, у оквиру тадашње београдске полиције установљена је и функција „тајне полиције за политичке послове“, која је имала за задатак „тајна умишленија искушавати и мотрити да не би обшченародни мир нарушавала“ и то како „београдски житеља, тако и са стране а особито из Цесарије долазећих људи“.

Очигледно је да се кнез у „програмској оријентацији“ своје (контра)обавештајне службе сасвим адекватно постављао и према Аустрији. О томе сведочи и следећа *Заповест о предузимању мера против шпијуна*, коју је издао 1837. године:

Нашем конзулу у Пантелејмону Х. Стоилу у Београду

Познато вам је да се у Земуну пре зна шта се овде ради него што се у Србији то знаде. Да би се ово зло шпионство предупредило, препоручујемо вам да ви, како сте на том месту, добро настоите да пронађете који су то што такве шпионлуке воде. К тому намеравају слободно ће вам бити свако писмо приватно, а ту се разумевају сва писма која нису ни од какве власти наше, отворити и видети шта у њима пише, па ако нађете какве новине у њима – јавите нам. Ако ли буде само приватна посла, а ви наново запечатите и пропустите.

У прочем вообште мотрите на сваки који би се могао показати подозривим и видите шта ради, с ким и каква сношенија има; како му драго и како боље знате настојте да се похватају ти шпиони што онуда шпионирају. Ступите у овом у споразуменије с Милом, па и он нека на то мотри.

Б, Но. 2868
У Крагујевцу, 20 јула 1837.
ДАБ - КК ВИИ, 1110

дељена на четири војне области са војним командантима на челу. Ти команданти били су носиоци и чисто полицијских овлашћења, посебно у домену политичке полиције – као „врховни чувари јавног безбедности и поретка“ и по томе „главни полицији у себи повереној команди“. Војним законом од 1839. године било је предвиђено да регуларна војска („гарнизонско војводство“) буде под Главним штабом гарнизона који је био у саставу Министарства унутрашњих послова.

Преплитање цивилних и војних безбедносних институција било је још израженије код војне и полицијске жандармерије и других оружаних формација безбедности које су егзистирале у другој половини 19. века. Посебно су карактеристични Чувари јавне безбедности, тј. наоружани коњаници, који су као мобилна формација непосредно потчињена министру унутрашњих дела, номинално имали задатак да чувају границе, „утамањују“ хајдуке и штите „имовну безбедност“ свуда где је то потребно. У пракси, ова крстарећа војно-полицијска одељења била су задужена за сузбијање нереда и манифестација превасходно у функцији очувања тадашње актуелне (напредњачке) власти, због чега је за њих и био одомаћен назив који недвосмислено указује на непопуларност у народу („сејмени“).

Преплитање војне и полицијске функције настављено је и касније. Тако је, на пример, кнез Милан на предлог министра војног, Наређењем Ђ. Но. 112 од 12. јуна 1877, при корпусним и бригадним штабовима активне војске устројио полицијска одељења задужена за „вршење војно полицијске службе на маршу и битки“. Ови први војни полицији учествовали су, између осталог, у гушењу побуне 2. лепеничког и дела Јасеничког батаљона Крагујевачке бригаде прве класе Народне војске, која је избила 7. децембра 1877. године. Војна полиција функционисала је све до 1884. године, када су њени прерогативи пренети на државну полицијску жандармерију.

Улога органа јавне безбедности

С друге стране, основни разлог за дуготрајно одсуство институционалних форми цивилне (контра)обавештајне службе лежи у чињеници да су послове заштите уставног поретка у Србији традиционално обављали органи јавне безбедности. О томе недвосмислено сведоче, на пример, Правила за полицијске и полицијску Кнежевине Србије из 1835. године. У њима је прописана дужност припадника полиције „да мотри, да се не чине какви састанци или договори, у којима би се радило што противу Правитељства, или противу друге које власти, или воопште противу обштег благостања. О оваковим

договорима, ако се само начује, полиција дужна је одма оне, који би то чинили, уапсити и властима надлежној пријавити, која ће своје мјере у томе знати предузети“.

Истоветан закључак проистиче и из акта којим је 1838. године за руководиоца београдске полиције постављен Михаило Теодоровић Герман, са задатком да истражује „право мишљење Београђана и у истом обитавајућих странаца о нама и нашој влади“ и да „свагда дознати старате се шта се по граници цесарској чини и говори“. О овоме је Герман требало да извештава кнеза Милоша најмање два пута месечно, а по потреби и одмах по сазнању.

Да је заштита поретка у Србији друге половине 19. века била поверена органима јавне безбедности закључује се и из ригидности текста закона којим се прописују казне и судски поступак за бунтовништво и издајство против државног поретка од 22. октобра 1843. године. По том закону, „сваки онај који би или сам или у друштву, јавно или тајно, такво дело учинио или предузео, које би било управљено против живота, здравља, слободе, правитељства и прављенија владајућег књаза; или би тежио растројству и поколебању основних народних права и земаљског устава, издајник је и казниће се смрћу“. Ови сами по себи претерано ретрибутивни прописи још су ригорозније примењивани, нарочито за релативно честе покушаје побуне и преврата („предузећа бунтовања“).

У Србији 19. века политичка полиција представљала је репресивни орган режима, независно од тога да ли је био Милошев, Михајлов или Александров. Полиција је требало да се бори против свих покушаја који су долазили споља и угрожавали постојећи поредак и против свих појава које су се у земљи јављале као реакција на постојеће стање. У време огорчених династичких борби, деловање полиције осећало се у свим политичким догађајима: за време прве владе Михајлове када су договарања и припреме Уставобранитеља биле у граду на очиглед власти за време промене династије, и Катанске буне, када је она извршавала казне једном броју политичких криваца, затим 1848. године, када су се слала „обезбеђења од упада из Цесарије“, за време Светоандрејске скупштине и за време бомбардовања Београда. Активности политичке полиције огледају се и у прекидним судовима, који су у Србији постојали до 1888. године.

Иначе, у првој половини 19. века полицијско-безбедносни апарат није уживао нарочити ауторитет међу становништвом. Већа овлашћења, а тиме и ауторитет, почиње да стиче углавном током владе Уставобранитеља. Законом од 2. новембра 1843. полицији је дато право да се свим средстви-

Роварење Турака

Тома Вучић Перишић, у то време један од најистакнутијих личности у „шпијунској служби књажевој“, а касније водећи уставобранитељ и најжустрији књажев противник, у једном документу из 1831. године на следећи начин обавештава књаза Милоша о откривеном „роварењу Турака“ и предузетим мерама контраобавештајне заштите.

Ваша светлост всемилостивејши государју!

Данас дође један Турчин и каза ми да се неколико поглавица турски између ерлија београдски старају подигнути народ наш на бунт противу вас, и како да се овај посао поодавно ради, а да се они надају ова дана да се та буна започне. Кажу да су предводителји те буне Радојко старац из Селеваца, Смедеревске нахије и још један с њим коме не зна имена ни места одакле је Данас или сутра каже да ће алај бег послати Марка свог у Селевац и по њему да спрема старцу Радојку бурунтују везирску да он ту буну подигне и на вас удари. А изнео је глас алај бег да ће да шиље реченог Марка у Свилајнац да му покупи главницу и друго којешта што онамо има непокупљено Ја данас спремамо Ђорђа мазулију да иде у Гроцку и онде да чека реченог Марка алај беговог, па да натура једног човека за њим устопце да види куда ће ићи и с ким ће се разговарати, па онда да дође к Ђорђу у Паланку и да му каже шта је видио, а Ђорђе оданде да дође к вама у Крагујевац и да вас о ономе извести, било што или не ...

У Београду 30 марта 1831.

ДАБ - КК ВИИ ,752

Ваше светлости всепкорнејшиј слуга

Тома Вучић-Перишић

ма бори против „непријатеља власти и државе“ (практично, владајућег режима). Такође, „лопечитељ внутрени дела“ Илија Гарашанин, 26. марта 1852, упутио је „свим полицијским властима“ и посебни циркулар, којим се налагало најстроже кажњивање вербалног деликта против представника власти. Упркос тако широком овлашћењу, очигледно је да полиција у овом периоду, а ни деценијама касније, није располагала оперативним и аналитичким кадром и искуством за обавештајни рад, чак ни када је у питању контрола „унутрашњих непријатеља“. На то указују професионални пропусти везани за атентат на кнеза Михајла и

Христо Таторчев
– ВМРО

бројни други примери дилетантског приступа и тортуре над осумњиченима.

Полицијске репресије

Атентат на кнеза Михаила Обреновића извршен је у Кошутњаку 10. јуна 1868. године. Непосредни извршиоци били су Ђока Радовановић (трговац), Коста Радовановић (сапунџија), Станоје Рогич (трговац) и Лазар Марић (бивши „председатељ I класе суда окружја пожаревачког“, који је, због убиства супруге, априла 1867. осуђен на 20 година „заточења“). Атентатори су ухапшени већ 11. јуна, а привремено намесништво је истога дана донело решење о проглашењу ванредног стања у целој земљи, током којег је рад судских и полицијских органа очито довео до низа злоупотреба. Без обзира на неправилности и жалбе (нпр. да су жандарми чувари подвргавали оптужене тортури у казаматима београдске тврђаве), државни тужилац је већ 25. јуна Суду вароши Београда поднео тужбу против прве групе окривљених, а смртна казна над њима изведена је на Карабурми, 28. јула. Тада је од рикошетираног зрна погинуо командир стрелачког строја, жандармеријски капетан Ваца Мијатовић.

Занимљив је поступак полиције према оптуженима за убиство Миодрага Протића, пензионисаног окружног начелника у Крушевцу, 1900. године. Њихов иследник Миле Пајевић, жандармеријски капетан, „на неколико поновљених тражења“ добио је од Драгослава Кедровића, апотекара, фосфора у течном стању. Крваву кошуљу и прслук убијеног иследник Пајевић посуо је фосфором и

наредио да се кришом стави осумњиченом под јастук, „не би ли овај услед светлуцања фосфора у мраку, нагнан празноверicom и другим осећајима, признао дело“. Затвореници су појени ракијом, наговарани да признају дело,ложена им је пећ у ћелијама до прегрејавања, намерно проузроковано несносно димљење пећи и много чега другог што би их могло принудити да признају оптужбу. Сумњиви су држани у затвору и по четири дана без воде и хлеба.

Једини изузетак од правила да је у Краљевини Србији цивилна обавештајна служба била инфериорнија у односу на војну, био је период од само неколико месеци 1900. године када је примат у целокупној (офанзивној и дефанзивној) обавештајној делатности био поверен Министарству унутрашњих дела. Наиме, *Законом о допуни и измени устројства централне државне управе*, који је ступио на снагу 17. октобра 1899, у овом министарству установљено је већ поменутом Одељење за поверљиве полицијске послове са задатком „да се стара за одржавање унутрашњег државног поретка и опште земаљске безбедности“ (чл. 27а). Иако је укинут већ 8. августа следеће године, овај пропис и данас има одређени значај, будући да се од 2004. године 17. октобар слави као Дан Безбедносно-информативне агенције.

Развој војнообавештајне делатности

Током читавог 19. века обавештајна делатност у Србији била је у ингеренцији Министарства спољних, Министарства унутрашњих дела, Министарства војног, док је Министарски савет представљао неку врсту координационог тела, које је одобравало финансијска средства и обавештајне циљеве. Сагласно томе, српска војнообавештајна служба се институционално образовала у саставу Министарства војног, и то почев од 1856. године, када је реорганизована српска војска. Наиме, до 1876. године Кнежевина Србија није имала Генералштаб, тако да се пословима војне шпијунаже и контрашпијунаже бавило Опште војно одељење Министарства војног. Тако је, на пример, војна контрашпијунажа у редовима Дринске војске 1876. године открила аустроугарску шпијунку Јованку Меркус, која је претходно била инфилтрирана у најуже руководство херцеговачког устанка.

У време коначног ослобођења (1876–1878), и убрзо након тога, у Србији је створена релативно модерна војнообавештајна служба са неофицијелним називом Извештајни одсек. Њени задаци били су: „добављање података о јачини, положају и намери непријатељевој; руковођење достављачке службе и прибирање и састављање

података из новина; надзор над кореспонденцијом, која иде од војске у позадност и одавде к војсци; прибирање карата и статистичких података². Пошто Генералштаб није постојао у време ратних стања и док је постојала Команда активне војске (1876–1878, 1885, 1898–1900 и сл.),

Извештајни одсек био је обавештајно-безбедносни орган те команде. У исто време, у пограничним областима обавештајно су радили жандармеријски официри и офи-

Пропусти у српско-бугарском рату 1885.

Војна обавештајна служба Краљевине Србије у српско-бугарском рату 1885. године, по оцени наших историчара, била је слабо организована. Најбољи доказ за то било је учешће румелијских трупа на бугарској страни, које је деловало као потпуно изненађење, и умишљено бугарско заобилажење српског левог крила на Сливници. Најгоре је било што договарајуће службе и команде нису све то провериле.

Очигледно се у српској војсци није неговала вештина оцењивања гласова и извештаја на основу њихових извора, и предузимање корака само на основу њихове поуздане проверености. Многи жалосни и нежељени догађаји у овом рату у основи су резултат потпуне неактивности обавештајне службе. Како је на бугарској територији уз границу живело шопско становништво, постојали су сви услови да се прибаве драгоцени обавештајни подаци, али је то пропуштено.

Тајна обавештајна служба не само да је испољила слабости у оперативностратегијском смислу, већ ни извијачка служба на фронту, у тактичком смислу, није била на висини. У ствари, подбацило је њено извијање тактичке дубине фронта. Она није била оспособљена да брзо открива бугарске снаге на правцу напада, њихове положаје, утврђења, ширину и дубину фронта, крила, систем ватре и систем одбране. Није се примењивало познато правило да непријатеља треба изучавати дану и ноћу, у припреми борбе, у борби, јуришу и у одбрани. У заповестима за напад на сливнички положај нема задатка за извијачке органе за сваку јединицу, посебно за коњицу. У извијању је нарочито подбацила употреба коњичких дивизијских ескадрона, а с обзиром на задатке, скоро да и није третирано као орган оперативностратегијско извијања, што је, у ствари, и било. Њен задатак је требало да буде непрекидно оперативностратегијско извијање и одржавање контаката са бугарским снагама на српском левом крилу.

цири из граничне трупе (Смедерево, Ужице, Ваљево, Зајечар, Рашка).

У раду Извештајног одсека били су присутни и обавештајни и безбедносни садржаји, а у знатној мери и коришћење легалних могућности за обавештајни рад (прикупљање сазнања преко војнодипломатских представника, селекција података из стране штампе и др.). Међутим, та служба није у потпуности задовољила потребе командовања у српско-турским ратовима 1876–1878. године и српско-бугарском рату 1885. године. Чак је, по неким оценама, обавештајна делатност зобележила безначајне резултате, будући да се војна обавештајна служба и на стратегијском и на тактичком нивоу налазила „у адолесцентском раздобљу“.

После српско-бугарског рата реорганизација војне обавештајне службе наметала се као приоритет. С друге стране, *Законом о новом устројству војске* од 1883. године већ су били установљени штабови дивизијских области, који одмах добијају своје органе одговорне за обављање наведених обавештајних послова. Током 1884. године била је донета уредба којом је измењена структура Главног генералштаба тако што је Оперативно одељење добило два одсека – унутрашњи и спољни. Овим променама, тј. формирањем Спољашњег (обавештајног) одсека Оперативног одељења Главног генералштаба коначно је образована српска војнообавештајна служба.

Задаци и предмет интересовања Извештајног одсека Краљевине Србије били

су типични за стратегијску офанзивну војнообавештајну службу. Наиме, у *Уредби о генералштабној струци* из 1902. године наводи се да она изучава „организаацију, формацију, дислокацију, наставу и целокупну убојну спрему, као и да сређује податке о томе; да врши студију суседних држава са гледишта војно-географског, војно-статистичког, војно-административног и фортификационог; да прати уопште војно развиће страних великих сила у циљу усавршавања наше војске, као и унутрашње политичко-економско стање њихово“. Познато је, такође, да је један од првих начелника те службе постао војвода Радомир Путник (у то време потпуковник), а њен главни задатак било је проучавање земље и војске држава из окружења – Аустроугарске, Турске, Бугарске, Румуније и Грчке.

Функционални део српске војнообавештајне службе била су и војна изасланства која делују од 1891. године, и то најпре у Турској, а затим и у Француској, Русији, Румунији, Енглеској, Црној Гори и осталим европским државама. Као и органи спољних послова, који званично постоје још од конституисања Попечитељства иностраних дела *Законом о устројству Књажевске канцеларије* од 1839. године, ова служба прикупљала је и прослеђивала поверљиве информације из иностранства – али је оригинални дипломатски код са 10.000 јединица („Речник шифара“) састављен тек 1896. године. Осим тога, прва телефонска веза успостављена је 1882. године између Географског

Шпијунажа против Аустроугарске

Попис осуђених за шпијунажу против Аустроугарске у периоду од 1914. до 1918. године сведочи, између осталог, и о значају и снази српских обавештајаца и патриота у Првом светском рату:

1914. године

- У корист Русије: 58, од тога 36 на смрт.
- У корист Црне Горе: 3, од тога 2 на смрт.
- У корист Србије: 36, од тога 28 на смрт.

1915. године

- У корист Русије: 189, од тога 57 на смрт.
- У корист Италије: 11, од тога 1 на смрт.
- У корист Румуније: 1.
- У корист Црне Горе: 1, на смрт.

1916. године

- У корист Русије: 70, од тога 31 на смрт.
- У корист Италије: 4.
- У корист Румуније: 2. (на основу документа који су пронађени у Уреду управе државне безбедности у Букурешту).
- У корист Француске: 1.
- У корист Енглеске: 1.
- У корист Србије: Види шпијунски и велеиздајнички процес у Бањој Луци (Василије Гршић и другови), на којем је било осуђено 95 лица, од тога 16 на смрт вешањем, а остали на казне затвора у трајању од три до 20 година; исто тако шпијунски процес у Сарајеву (Дамјан Ђурица и другови), на којем су три лица осуђена на смрт вешањем, а 16 на казне затвора у трајању од две до 16 година. Међутим, њихова шпијунска делатност односи се на време од 1911. до 1914. године.

1917. године

- У корист Русије: 3, од тога 1 на смрт.
- У корист Италије: 1.
- У корист Румуније: 14, од тога 9 на смрт.
- У корист Србије: 13, од тога 1 на смрт (Други шпијунски процес у Сарајеву).

1918. године

- У корист Русије: 3.
- У корист Румуније: 1.
- У корист Француске или Италије: 2.
- У корист Француске: 2, од тога 1 на смрт.
- У корист Србије: 3, сви на смрт.

Црна рука

Откривање података српске службе

Максимилијан Ронге, шеф војнообавештајне службе Аустроугарске монархије (Евиденциро), у својим мемоарима наводи да „колико су нездраве биле прилике на нашим територијама које су се граничиле са Србијом показала је гомила у Србији заплених аката“. Наиме, српски обавештајни центри благовремено су уништавали своја акта, али у Лозници ипак „није примењена та у тугљивој обавештајној служби нужна мера предострожности“. То је у пролеће 1916. довело на оптужничку клупу у процесу у Бањој Луци, 156, а у јесен пред ратни суд у Сарајеву још 39 лица оптужених.

Такође, обавештајни руководилац капетан Коста Тодоровић, који је у септембру 1914. као мајор и командант четничког одреда код Власенице извршио самоубиство да би избегао заробљавање, водио је тачан дневник са списком агената. То и друга акта омогућили су војном стручњаку и дугогодишњем обавештајном официру у Босни потпуковнику Георгу Сертићу да открије читаву историју српске обавештајне службе и њену повезаност са организацијама „Словенски југ“ и „Народна одбрана“. Знатној већини оптужених, 119, доказана је кривица. Међу најтеже окривљеним, чија је „смртна казна царском милошћу претворена у казну затвора“, налазило се шест свештеника и четири учитеља.

С тим у вези, Ронге разочарано наводи да је „Мојсије Хинковић искористио једно предавање да тај монструозни процес прикаже у светлу мучеништва, на шта се у француском Великом оријенту удружени слободни зидари невиним жртвама аустројско-мађарске тираније изразили братску симпатију и жељу да се брзо ослободе аустројско-угарског јарма“, иако је, по њему, Француска у својим мерама против велеиздаје и побуне била још строжа.

одељења Министарства војног и оближње жандармеријске касарне у Београду, а у пракси су постепено примењивана и остала технолошка достигнућа тог времена.

Повратак Карађорђевића

За професионални развој обавештајних и контраобавештајних служби у Србији посебно је био значајан период после Мајског преврата 1903. године и

повратка на престо династије Карађорђевића. Тада се интензивира аустроугарска шпијунажа у земљи, нарочито у Београду, што доводи до бројних афера, антисрпске пропаганде и монтираних суђења у Бечу и Загребу („Фридрихов процес“). У исто време интензивира се и сарадња највиших државних органа Србије са руском обавештајном службом на плану заштите унутрашње безбедности. У време балканских ратова заступник шефа Обавештајног одсека у Оперативном одељењу Врховне команде био је Милутин Неђић, док је почетком Првог светског рата на чело те службе постављен Драгутин Димитријевић Апис. Он је за начелника постављен у јулу 1913. године, одмах након балканских ратова и на тој функцији остао је непуне две године.

Српска обавештајна служба, у периоду 1903–1914, испољила је солидну ефикасност у реализацији задатака које је пред њу постављало политичко и војно руководство. Овоме су допринели и гранични официри, који су од 1911. године знатно појачали обавештајни рад према Аустроугарској и Турској и интензивирали националну акцију на том простору. Велики допринос у том смислу дали су повереници „Народне одбране“, која је формирана октобра 1908. као легална полувојна организација, али је убрзо преформирана у културно-пропагандну установу.

Значајни успеси на обавештајном плану у овом периоду и касније, током ослободилачких ратова 1912–1918. године, остварени су, пре свега, применом легалних могућности за обавештајни рад:

Слабости полиције

Полицијско-безбедносни апарат у Србији прве половине 19. века није уживао нарочити ауторитет међу становништвом. Већа овлашћења, а тиме и ауторитет, полиција стиче *Законом* од 2. новембра 1843, којим јој је дато право да се свим средствима бори против „непријатеља власти и државе“ (тј. владајућег режима). Такође, „попечитељ внутрени дела“ Илија Гарашанин, 26. марта 1852, упутио је „свим полицијским властима“ и посебни циркулар којим се налагало најстроже кажњавање вербалног деликта против представника власти.

Упркос тако широких овлашћења, очигледно је да полиција у овом периоду, а ни деценијама касније, није располагала оперативним и аналитичким кадром и искуством за обавештајни рад, чак и када је у питању контрола „унутрашњих непријатеља“. На то указују професионални пропусти везани за атентат на кнеза Михајла и бројни други примери дилетантског приступа и тортуре над осумњиченима.

сарадњом са савезничким војнообавештајним службама, затим прикупљањем сазнања преко дипломатско-конзуларних представника, испитивањем дезертера и ратних заробљеника (хватање живог језика и сл.). Осим тога, максимално интензивно је вршено извиђање, пре свега традиционалним техникама, тј. осматрањем и

Драгутин
Димитријевић
Апис

борбеним дејствима коњице и извиђачки органу, али и извиђањем из ваздушног простора из авиона и балона, те радио-извиђањем. У исто време, знатно је појачан класични обавештајни рад на фронтима, а након повлачења војске преко Албаније и у иностранству.

Треба нагласити да су до почетка 20. века безбедносне институције Краљевине Србије биле у сталном сукобу са одговарајућим службама Аустроугарске монархије (Евиденцбирос), што је посебно дошло до изражаја непосредно након анексионе кризе 1908. године. Наиме, аустријска шпијунажа од тада интензивира деловање

својих резидентура у Београду, Нишу, Неготину, Призрену и Солуну, те пунктова у Темишвару, Загребу, Сарајеву и Петроварадину, а контрашпијунажа знатно појачава репресију против „пансловенских агитатора“ на унутрашњем плану. Парирајући овоме, српски контраобавештајци су до 1915. године открили и ухапсили већи број агената, успешно пресретали голубе писмоноше и онемогућавали бројне друге шпијунске активности. Истовремено, у офанзивном обавештајном раду посебно се истакао тадашњи српски војни аташе у Бечу. Након окупације Србије и Црне Горе, успешно је сузбијана пропаганда Еви-

денцбирос, којом је заговорано стварање Југославије у оквиру Аустроугарске монархије, а уколико то не би било могуће, онда обнављање Црне Горе као самосталне државе.

Стање у окупираној Србији

У окупираној Србији (1915–1918) аустроугарски и бугарски окупатори интензивно су користили ригорозне методе одмазде, али и суптилније мере политичке полиције, као средство којим је требало „сломити моћ српства и против њега изградити бедем“. У Аустроугарској окупационој зони овом делатношћу бавило се Политичко одељење Војног генералног гувернера за Србију, у чијем су саставу били обавештајни и полицијски одсек. У Топличком устанку 1917. године, Евиденцбирос и бугарска војнообавештајна служба (трупна) деловале су стручно, применом различитих организационих облика, метода и средстава. Као изворе сазнања користили су своје агенте инфилтриране међу устанике, заплењену устаничку архиву, припаднике контрачета и слично. Насупрот томе, обавештајна активност устаника била је у основи дефанзивна и није била институционализована. Осим тога, ни Данило Калафатовић, у то време начелник Обавештајног одељења Врховне команде Српске војске у Солуну, није координисао обавештајну активност топличких устаника.

Извештајни одсек организује и руководи обавештајном и контраобавештајном делатношћу у војсци и према њој у Србији све до 1917. године, када се преименује у Обавештајно одељење Врховне команде српске војске. Та служба је до повлачења српске војске преко Албаније деловала самостално, а затим, до краја рата, са директним ослонцем на савезничке службе. При крају ратних операција, обавештајном службом на Солунском фронту, Крфу, ослобођеној и заузетој територији руководили су: а) на фронту и војишном простору обавештајним и контраобавештајним активностима руководио је Обавештајни одсек Оперативног одељења Врховне команде, у чијем су саставу били „полицијска секција за дефанзивну обавештајну службу“ и Ратни прес биро; б) у иностранству при савезничкој Врховној команди били су „делегати Врховне команде“ (Париз, Рим, Солун); в) у позадини Солунског фронта и касније у Србији контраобавештајним радом руководио је Генералштабни одсек Општег одељења Министарства војног. ■

Аписов успон и страдање

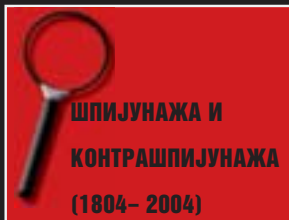
Драгутин Димитријевић Апис (1876–1917) је личност која је имала снажан утицај не само на развој обавештајних активности на Балкану, већ је знатно допринела и стварању прве југословенске државе. Овај генералштабни пуковник српске војске и главни организатор официрске завере и учесник у убиству краља Александра Обреновића и краљице Драге, имао је изузетне организацијске способности и нарочити дар да задобија присталице, што се показало у Мајском преврату 1903. године, али и у његовом каснијем раду на стварању обавештајне мреже и тајне организације „Уједињење или смрт“ 1911. године.

Он је сматрао да је Тајном конвенцијом од 1881. године Србија била предата Аустроугарској и да је тиме „извршена најсрамнија издаја српске заветне мисли“. Такође, сматрао је да „Србија треба да преузме улогу Пијемонта не само Српства, већ и целог Југословенства“, у чему су главни непријатељи Турска и Аустроугарска.

Апис је на чело Обавештајног одсека у Оперативном одељењу Врховне команде постављен у јулу 1913. године, одмах након балканских ратова, и на тој функцији остао је непуне две године. Као начелник српске војнообавештајне службе имао је углед и ауторитет у војсци као истински патриота, врстан и частан официр. То је политички засметало регенту Александру, који га је прво преместио за начелника штаба Ужичке војске, а потом помоћника начелника штаба Треће армије (званично то су била унапређења, али суштински значило је маргинализовање). Апис је 1916. године као припадник тајне организације „Уједињење или смрт“ оптужен за припрему преврата, буне у војсци и инсценираног атентата на престолонаследника Александра, који су тобоже извршили Раде Малобабић и Мухамед Мехмедбашић. Следеће године, на монтираном процесу у Солуну осуђен је на смрт и погубљен на Солунском пољу 26. јуна 1917. с мајором Љубом Вуловићем и Радом Малобабићем.

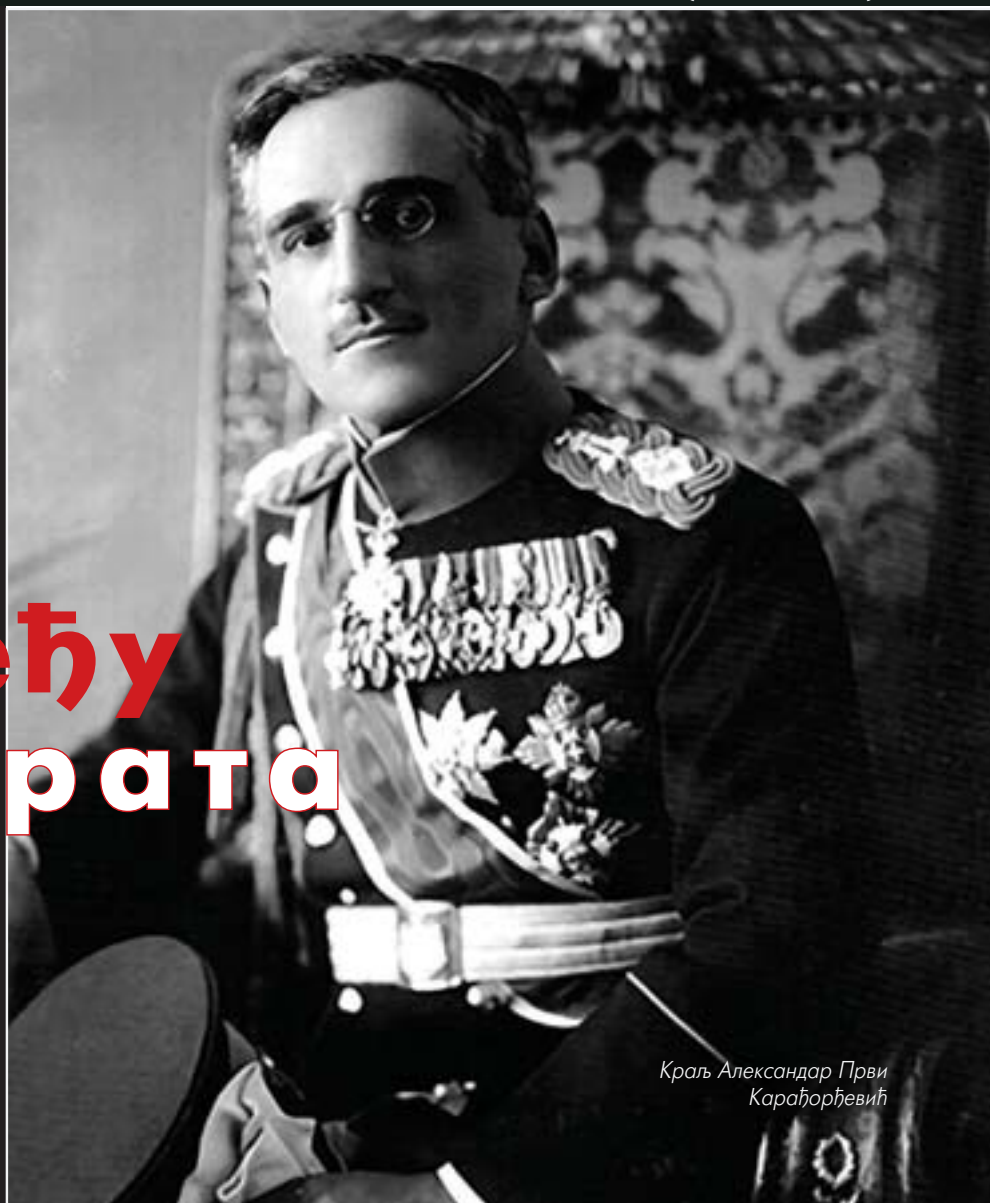
Ревизија Солунског процеса, која је била 1953. године, доказала је да су атентат инсценирали регент Александар и Радикална странка, а сви осуђени су рехабилитовани.

Између два рата

Систем државне безбедности монархистичке Југославије чиниле су обавештајно-безбедносне службе Министарства војног и морнарице, Министарства унутрашњих дела и њима подређене установе, с тим што је и жандармерија имала сопствену (видовску) обавештајну службу. Функционисала је и посебна обавештајна служба Министарства иностраних дела. Реч је о Дванаестом одељењу МИП, чији је официјелни назив био Одсек за обавештајну службу.

Краљ Александар Први Карађорђевић

Субјекти система државне безбедности Краљевине Југославије фактички су руководили логорима за интернацију („пријемним логорима“) у периоду 1919–1922 и 1939–1941. године. Такви објекти постојали су у Ваљеву, Пожаревцу, Смедеревској Паланци, Суботици и другим местима, а служили су за изолацију и надзор над носиоцима антиуставне активности (хабзбуршки лојалисти, бољшевици, усташе, активисти ВМРО). Иначе, третман у овим логорима био је знатно блажи од третмана интернираних лица у одговарајућим установама ФНРЈ почев од 1949. године, тј. од услова у тадашњим логорима попут Голог отока и Светог Гргура и затворима Билећа, Забела и слично.

У овом периоду било је и покушаја успостављања „приватних“ обавештајних организација у служби дневне политике краља Александра, односно кнеза Павла и Драгише Цветковића (такозвана дворска обавештајна служба генерала Живковића, обавештајна организација „Ујка А. Д.“ из Београда), али таква настојања била су маргинална и брзо су „проваљена“.

Војнообавештајна служба прве Југославије

Војнообавештајна служба прве Југославије развијала се у континуитету са војном обавештајном службом Краљевине Србије.

После проглашења нове државе, између осталог, 1920. године формиран је Главни генералштаб југословенске војске, кога је чинило пет одељења, међу којима и Обавештајно. Таква структура Генералштаба задржана је све до 1939. године, када је урађена реорганизација којом су сви генералштабни послови подељени на три дирекције: а) организацијску, б) обавештајну и в) оперативно-позадинску.

Обавештајна дирекција Генералштаба ЈВ била је централни орган руковођења, планирања и организовања целокупне обавештајне и контраобавештајне активности у земљи и према иностранству, развијен за потребе одбране државе и заштите оружаних снага. Централизирана је обавештајна организација која омогућавала је рационално коришћење прикупљених података и утицала је да се задаци ефикасније извршавају. Од 1937. године начелник Обавештајног одељења, односно дирекције, непосредно је потчињен начелнику Генералштаба. У Априлском рату успостављено је Обавештајно одељење Штаба врховне команде, којим је руководио генерал Боровије Јоксимовић. С друге стране, у Министарству војном и морнарице све време егзистирао је обавештајни орган тог ресора (Обавештајна секција Општег одељења Министарства), који је до 1920. године руководио и укупним обавештајним активностима.

Иначе, у периоду од 1920. до 1939. године, послове војне службе безбедности обављали су Друга секција (одсек) – као војна контраобавештајна служба и Трећа секција (одсек) – која се бавила пословима превентивне безбедности, сузбијање стране пропаганде, праћењем штампе (ОСИИТ) и слично. Њихова делатност је нарочито долазила до изражаја у периодима када су сепаратистички, петоколонишки и терористички елементи интензивирали своју активност („лички устанак“, атентати). У тој борби остварени су значајни резултати, али је било и катастрофалних пропуста, као што су убиство краља у Марсеју, криптографско одељење италијанске војнообавештајне службе (Secione 5 SIM) украдо је шифре наше генералштаба, што је довело до стратешке обмане штабова југословенских дивизија на Цетињу и у Косовској Митровици, субверзивна дејства пете колоне у оружаним снагама и позадини током Априлског рата... Било је и неколико озбиљних афера, чији су носиоци били активни, пензионисани или резервни официри (шпијунска афера у Обавештајном одељењу Главног генералштаба из 1929. године, „мариборска побуна“ из 1932. године).

Обавештајна дирекција Генералштаба ЈВ имала је у свом саставу три одељења: Прво обавештајно одељење, које је представљало офанзивну војнообавештај-

ну службу, Друго обавештајно (контраобавештајно) одељење, које је деловало као војна служба безбедности, и Шифарско одељење.

Прво обавештајно одељење

Задатак овог одељења био је да оперативни планира, организује и руководи обавештајним активностима с циљем прикупљања обавештајних података о укупној друштвеној и политичкој ситуацији у суседним и другим земљама и њиховим намерама и активностима на политичком и војном плану. У оквиру тих активности обавештајно одељење посебан интерес исказивало је за податке војне природе, као што су: усвојена доктрина и концепција ратовања суседних земаља, организација, бројно стање, персонал, распоред и морал војних формација, квалитет наоружања, наменска производња за потребе оружаних снага и слично. То одељење се бавило и планирањем односа ЈВ са страним армијама. С тим у вези, обавештајно истраживање, односно активност на прикупљању обавештајних података, њиховој анализи, процени, интеграцији и давању на увид Генералштабу био је сложен и деликатан посао.

Обавештајни подаци су прикупљени коришћењем легалних могућности, односно преко југословенских војних изасланика код страних армија, и преко пограничних обавештајних центара – одељења применом агентурног метода и извиђањем. Гранични обавештајни центри били су смештени у командама војних округа или командама сектора граничних јединица који су се налазили у градовима уз границе суседних држава. Тако, на пример, обавештајни центри усмерени према Мађарској били су лоцирани у Суботици и Осијеку, а према Бугарској у Пироту и Неготину. Центри су податке прикупљали претежно тајним и прикривеним методима. Извиђање су спроводили гранични војни органи и специјалне јединице копнене војске и ратног ваздухопловства југословенске војске.

Друго обавештајно одељење

У суштини контраобавештајно, ово одељење деловало је са основним задатком контраобавештајне заштите свих војних установа, команди и штабова јединица југословенске војске. Представљало је дефанзивну војну контраобавештајну службу, али и обавештајну службу унутрашње безбедности, будући да је водила досијеа о хрватском и македонском сепаратизму, Културбунду, емигрантима, војним бегунцима... На организационом плану то одељење чинили

Повереници агенти и детективи

Упутом за сузбијање антидржавне пропаганде и стране шпијунске из 1921. године и сличним материјалима дефинисане су најважније методе и средства у (контра)обавештајном раду одговарајућих институција Краљевине СХС. Тако се у одељку о класичном – агентурном методу разликују сарадници Службе државне безбедности: повереници, агенти и детективи. Конкретно, инсистира се на чињеници да се „обавештајна служба као и њени резултати базирају у провом реду на личном осматрању, но ако то осматрање не даје оне резултате, који су потребни, онда се могу извештаји и подаци прибављати и путем повереника – агената“. Њих има више врста.

Повереници су лица која сарађују на обавештењима служби, прибављају и достављају податке без неких нарочитих награда. Она то чине из осведочења патриотских осећаја или из личне амбиције. Таква лица могу се наћи међу нашим грађанима, угледним трговцима, банкарима, трговачким путницима, глумцима, студентима који често путују у иностранство и одржавају сталне везе са својим рођацима, нама оданим људима или са људима од јачег утицаја с оне стране границе, затим међу избеглицима, пребеглим на нашу страну а који имају везе с оне стране границе, међу двовласницима и међу нашим сународницима уопште, који стално живе ван наше земље.

Сва ова лица сарађују на обавештајној служби добровољно и без нарочитих награда, али ову новчану помоћ не треба буквално схватити, јер ће се, на пример, за путовање, које би било извршено једино по наређењу Службе државне безбедности, морати учинити и признати извесни трошкови, а нарочито сиромашнијим људима, ђацима, уметницима...

За специјалне задатке, који су у вези са већим непријатељима и опасностима, употребљавају се агенти. То су нарочито плаћена лица, која искључиво живе од ове награде и која се одају овој служби из пасије, освете, огорчења... Повереници агенти, одређени за спољну обавештајну службу, могу бити: стални, који стално бораве у центрима суседних држава, и путујући, који живе на нашој територији и само према потреби иду на пут. Детективи су, такође, плаћена лица, која се употребљавају само за унутрашњу обавештајну службу.

су контраобавештајни одсеци у територијалним војним органима и контраобавештајни органи у јединицама наше војске. Контраобавештајни одсеци у војним територијалним органима представљали су основне контраобавештајне органе у командама војних области и деловали су преваходно на контраобавештајној заштити војних територијалних органа, установа, објеката и завода на простору једне армијске области. Били су подређени контраобавештајним одселима у командама армијских области. Насупрот томе, контраобавештајни органи у јединицама ЈВ били су подређени командантима јединица и морали су за било какве репресивне мере да траже њихову сагласност. Такође, одређене контраобавештајне послове обављали су ађутанти команданта на нивоу пука и батаљона, и то преко старешина чета и успостављањем агентурне мреже.

Треће одељење

Шифарско одељење било је подељено на одсек за израду шифре и одсек за декрипцију: *Одсек за израду шифре* одређивао је конкретне шифре и израђивао шифрована документа и то за потребе међусобног општења команди ЈВ различитих нивоа у рату и у миру, за одржавање везе Првог (обавештајног) одељења са војнодипломатским представницима у иностранству, за одржавање везе са агентуром и за потребе других органа и установа. *Одсек за декрипцију* бавио се декриптовањем ухваћених порука и документа војних команди страних држава према којима су обавештајни и контраобавештајни органи Краљевине Југославије обавештајно деловали.

„М отсек“

У току 1937. године при Главном генералштабу ЈВ формирана је посебна, строго тајна и легендарна војнообавештајна служба под називом „М отсек обавештајног одељења“. Првобитни назив („М отсек“) та служба добила је по средњем слову њеног првог руководиоца Гојка М. Јовановића, док је у време када је њом руководио Угљеша Половић преименована у *Сервис тајне војно-обавештајне службе (С-ТВОС)*. Званично је била систематизована као Четврти одсек Другог обавештајног одељења, али је функционално била везана директно за начелника Обавештајне дирекције. Централна те службе била је у Београду, у просторијама Генералштаба и конспиративним становима, док је на терену деловала из 12 обавештајних центара у земљи и једног у Швајцарској (Берн). Деловала је као спољна обавештајна и офанзивна контраобавештајна служба, примењујући искључиво тајне методе уз максималне мере предострожности.

Служба је деловала без егзекутивних ингеренција и под легендом, тј. само је прикупљала сазнања, док су репресивне мере предузимале друге југословенске службе. Најзад, ова служба успела је да угради агентуру у румунску, мађарску и бугарску обавештајну службу. Извор значајних сазнања била је и сарадња успостављена са страним обавештајним службама, и то континуирана сарадња са британском, а повремени са обавештајним службама Француске, Грчке, Пољске, Чехословачке и СССР.

Жандармерија

Као помоћни род војске, Жандармерија је била функционално подређена Министарству унутрашњих дела и његовим органима у бановинама, окрузима и срезовима. Припадници Жандармерије у највећој мери су се ангажовали на пословима откривања починилаца кривичних дела, прикупљања доказа о таквим делима и лишавању слободе и предаји осумњичених надлежним државним органима, а деловали су и на плану проналажења лица за којима је расписана потерница и надзирали кретање лица осумњичених за угрожавање безбедности државе. Осим тога, Жандармерија се бавила и контраобавештајном делатношћу, нарочито у пограничним областима, а у неким периодима (до 1937. и након 1940. године) и офанзивним агентурним радом према иностранству.

Обавештајна служба Жандармерије била је организована у цивилне и војне обавештајне центре. Војнообавештајни

Краљ Петар Први Карађорђевић

центри за Жандармерију биле су армијске и дивизијске области – свака за своју територију, а цивилни („грађански“) центри били су само Министарство унутрашњих послова и краљевске банске управе. Организационе јединице Жандармерије на терену биле су потчињене наведеним обавештајним центрима, што значи да је обавештајна служба Жандармерије била доследно централизована.

Министарство унутрашњих послова Краљевине СХС

Министарство унутрашњих послова Краљевине СХС имало је првенствени задатак да централизовано организује и води све послове из области унутрашње безбедности, укључујући супротстављање делатности страних обавештајних служби, екстремне политичке (терористичке) емиграције и експонената унутрашњег екстремизма и тероризма. Решењем из децембра 1920. године из Одељења за Јавну безбедност овог министарства издвојени су и пренети у надлежност посебне организационе јединице сви послови који се односе на безбедност државе. Тиме је образовано Одељење државне заштите, док је старање о личној имовинској безбедности остало у надлежности Одељења за јавну безбедност. Најзад, организација вршења полицијских послова, укључујући и државну безбедност, на терену је почивала на подручним органима Министарства унутрашњих послова и јединицама Жандармерије.

Управа града Београда

Најзначајнија територијална организациона јединица Министарства унутрашњих дела била је Управа града Београда, а обављала је управне и полицијске послове на територији Београда, Земунa и

Печат ВМРО

Панчева са најближом околином. Управа је имала пет одељења, и то: а) Административно одељење, б) Одељење опште полиције, в) Одељење кривичне полиције, г) Одељење саобраћајне полиције, и д) Одељење техничке полиције. Свако одељење делило се на одговарајући број одсека, а ови на потребан број одељака или реферата. Према истој уредби, управник града Београда био је дужан да „води старање о безбедности државе“ у престоници и да о томе свакодневно извештава краља

Деликти шпијнаже

Државни суд за заштиту државе Краљевине Југославије, који је судио за деликте шпијнаже, у периоду од 1933. до 1939. године, није осудио ниједног немачког агента, док је истовремено осудио, на пример, чак 51 агента мађарске шпијнаже. Према неким подацима, за деликте против државе пред овим судом у 1934. години осуђено је 151 лице. У 1935. години тај број је био нешто мањи – 80 лица. Међу њима не само да није било Немаца, већ су и два немачка агента којима је у том периоду суђено ослобођена оптужбе и пуштена на слободу. Било је то у периоду тоталне шпијнаже, када се знало да је Краљевина Југославија проширена немачким агентима. Откривено је, на пример, да у корист Немачке обавештајно раде пет инжењера и један лекар. Два немачка лекара прикупљала су 1939. године податке о утврђењима и уређајима у Боки Которској, а свој боравак и рад камуфлирали су сакупљањем лековитог биља. Заступништво немачких железница у Марибору било је немачки шпијунски центар.

Никада се, у ствари, у старој Југославији није повела ефикасна борба против нацистичке шпијнаже, иако је у периоду 1939–1940. године војна контраобавештајна служба настојала да заштри став према тој шпијнажи. Иако је у то време деловање нацистичке шпијнаже постало отворено, пронемачки оријентисана влада онемогућила је да јој се ефикасно супротставља. Те околности су сасвим разумљиве ако се зна да су, на пример, четири министра Цветковићеве владе били немачки агенти. У самој полицији која је имала задатак да сузбија шпијнажу нашли су се високи руководиоци који су сарађивали са немачком обавештајном службом: Милан Аћимовић, Драги Јовановић, шеф полиције у Љубљани др Ловро Хаџин и други.

(усмено) и министра унутрашњих послова (писмено, а по наређењу и усмено).

Као водећа служба унутрашње безбедности, тј. као територијална контраобавештајна служба и служба за заштиту уставног поретка (политичка полиција), деловало је Одељење опште полиције Управе града Београда. Преко својих организационих јединица, оно је сузбијало унутрашње и спољне антидржавне делатности, водило истрагу против починилаца политичких кривичних дела и кажњавало или оптуживало окривљене Суду за заштиту државе. Одељење је имало девет одсека од којих је сваки водио истрагу по својој линији рада, а унутар сваког од њих постојао је одговарајући број одељака, односно реферата. Најзначајнији међу њима били су Трећи и Четврти одсек.

Трећи одсек – специјални обавештајни (тј. контраобавештајни) бавио се сузбијањем спољне антидржавне пропаганде и шпијнаже, контролисао рад страних дипломатско-конзуларних и квазидипломатских представника, контролисао стране држављане и стране установе, сузбијао терористичке активности уколико су биле повезане са иностранством, и проверавао хотеле и преноћишта. Наведене послове обављао је путем активности неколико одељака.

Бугарско-албански одељак бавио се сузбијањем илегалне активности из Бугарске, и то превасходно екстремног крила ВМРО који је имао своје припаднике међу студентима Београдског универзитета, а пратио је и обавештајну активност из бугарског посланства у Београду. По линији Албаније није се бавио албанском обавештајном службом (јер у то време ова служба у офанзивном смислу није ни постојала), него према установама и институцијама оних држава које су развијале активност према Албанији. После 1939. године одељак се оријентише на борбу про-

Атентат у Марсељу

Начела

Начела на којима је почивала обавештајна служба била су, између осталих: концентрација обавештајне службе, да су обе функције, офанзивна и дефанзивна, биле обједињене, велика истрајност, трпеливост и систематичан рад свих органа који обављају обавештајну службу, нарочите особине оних који су у овој служби. За та лица потребни су: природна интелигенција и наклоност том послу, више војничко образовање, активност, ћутљивост, умереност, хладнокрвност, одважност и високо разумевање своје дужности, да на себе у тешким моментима презуму највеће одговорности. Најзад, органи који су руководили обавештајном службом, нарочито на граници, требало је да знају језик суседне државе. Највећа тајност била је једно од најважнијих начела.

Раст

У периоду од 1929. до друге половине 1937. године, војна обавештајна служба Краљевине Југославије све више се развијала. Њена офанзивна, обавештајна дејства била су нарочито развијена према Италији, Мађарској, Бугарској и Албанији. „Саграђена“ је у Обавештајном одељењу Главног генералштаба, али је и у Министарству војске и морнарице и даље постојала обавештајна секција, која се сада више служила за везу између Обавештајног одељења Главног генералштаба и министра. У Обавештајном одељењу стално се повећавао број особља. Тако се број официра у Одељењу попео најпре на око 15 сталних и генералштабних приправника, а 1931. године било их је и више од 30. Доцније се и овај број повећао.

У овом периоду начелници Обавештајног одељења били су: бригадни генерал Боди Михајло (1929–1931. године), бригадни генерал Арачић Петар (доцније дивизијски генерал, 1931–1936. године) и пуковник Јосимовић Боривоје (доцније бригадни генерал).

тив албанског сепаратизма, односно иредентизма који распирује фашистичка Италија заговарајући стварање протектората „Велика Албанија“.

Мађарски одељак супротстављао се деловању мађарске обавештајне службе која је стварала агентуру међу Србима и Мађарима у Бачкој и другим крајевима. Непосредно пред Други светски рат мађарска обавештајна служба била је под директним утицајем немачке војнообавештајне службе, али и веома агресивна. Познато је да је од 1933. до 1939. године Државни суд за заштиту државе за дела шпијунаже осудио чак 51 агента мађарске обавештајне службе.

Италијански одељак супротстављао се деловању италијанских обавештајних служби, које су, након Првог светског рата, дуго биле најактивније стране обавештајне службе у делатности према Југославији – нарочито на плану војне шпијунаже. Пред Други светски рат, овај одељак почео је надирати и активност француске обавештајне службе, која у међувремену ипак није створила значајнија обавештајна упоришта у Југославији.

Немачки одељак бавио се откривањем агентуре немачких обавештајних служби. Оперативци овог одељка открили су више агената и утврдили шпијунско деловање из немачког посланства и чехосло-

Драгиша Цветковић председник владе Краљевине Југославије

вачке амбасаде у Београду. Осим тога, овај одељак сузбијао је немачку пропаганду и надзирао припаднике Културбунда (*Schwaebisch-deutsche Kulturbund*), организације немачке националне мањине (фолксдојчери), која је до 1941. године имала 402 месне групе са 450.000 чланова. Припадници Културбунда су пре рата деловали легално и илегално као пета колона, да би се одмах након окупације укључили у рад полицијско-управног апарата, а почетком 1942. године и у оружане формације СС службе.

Одељак за остале државе супротстављао се активности обавештајних служби других држава, с тим да је од 1938. године посебно обрађивана активност енглеских обавештајних служби. С обзиром на блиску сарадњу енглеских обавештајца и војнообавештајне службе Краљевине Југославије (укључујући службу С-ТВОС), откривени агенти енглеске службе нису хапшени, али је појединим обавештајцима било отказано гостопримство у Београду. Такође, познато је да су британски обавештајци организовали изузетно снажну пропагандну кампању на тлу Југославије, а преко корушких Словенаца и диверзантску активност на територији Аустрије. Током 1939. године откривени су и у два наврата онемогућени њихови планови за онеспособавање пловидбе Дунавом код Бердапа.

Четврти одсек – марксистички делио се на два посебна одељка и то на: Социјалистички одељак, који је контролисао синдикалне организације, проверавао радничке скупове и састанке, сузбијао непријављене радничке манифестације и слично, и Комунистички одељак, који је сузбијао деловање илегалне Комунистичке партије Југославије у надлештвима, школама, фабрикама, на излетима и слично, сузбијао демонстрације, илегалну комунистичку штампу и терористичку активност.

Одељењем за Државну заштиту руководили су и неки од најугледнијих припадника полицијске професије тога времена, као што су Васа Лазаревић (оснивач часописа „Полиција“), Добрица Матковић (бан Дунавске и Моравске бановине) и други. Ово одељење Министарства унутрашњих послова, као и Одељење опште полиције Управе града Београда, тесно је сарађивало са обавештајном службом Жандармерије и са другим органима војне обавештајне службе и обавештајне службе Министарства иностраних дела. Најзад, по природи ствари, одговарајућа сарадња остваривана је и са посебним судом за заштиту државе, који је основан Законом о Државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. године. ■

ШПИЈУНАЖА И
КОНТРАШПИЈУНАЖА
(1804–2004)

Време издаје

Брза капитулација, а затим окупација и распад Краљевине Југославије 1941. године имали су за последицу и дефинитивну пропаст дотадашњег безбедносно-обавештајног система, мада су у мањем обиму неки обавештајни центри у иностранству наставили са деловањем за рачун краља и Владе у емиграцији.

Милан Недић
председник српске
владе под окупацијом

Једнообавештајна служба избегличке владе била је сведена на рад војних изасланстава у савезничким и неутралним земљама које им нису отказале гостопримство. Врло оскудне припреме за рад војнообавештајне службе у условима окупације и тешкоће у одржавању везе са земљом, готово у потпуности су одсекле емигрантску обавештајну службу од ситуације у окупираној Југославији. Веза са земљом одржавана је тек од половине 1942. године, и то преко обавештајних центара у Истанбулу, Букурешту, Хелсинкију и Берну.

С друге стране, бројне полицијске и безбедносне установе и обавештајне организације окупатора и квислинга вишеструко су покривале територију Србије и Југославије. Оне су свој рад заснивале и на присној сарадњи са издајничким елементима и групама као што су били албански сепаратисти, нарочито њихова организација „Беса“, франковци, односно усташе и крижари, црногорски сепаратисти (крилаши) и други. Међутим, док се квислиншки полицијско-безбедносни апарат, осим фактички наслеђеног полицијског апарата Краљевине Југославије (Специјална полиција) стварао током рата, обавештајне службе окупатора већ су имале велико искуство. Оне су обавештајну делатност према Југославији планирале дугорочно, успостављањем обавештајних мрежа преко различитих агентура које су деловале и пре и после окупације.

Агенти и провокатори

На територији Србије окупациони систем био је прилагођен конкретним тежњама нациста ка одређеним територијама. Класични окупациони систем углавном је био успо-

стављен у тзв. ужој Србији – на делу територије бивше Дунавске, Моравске и Дринске бановине и Управе града Београда, док су Банатом и источним Сремом, у почетку, самостално управљали фолксдојчери. У немачкој окупационој зони била су, поред Новог Пазара, и три косметска среза: вучитрнски, лапски (Подујево) и звечански (Косовска Митровица). С тим у вези, занимљиво је да је немачка војнообавештајна служба на са-

Команда југословенских снага на Блиском Истоку

У Каиру, са краљевим ађутантом пуковником Миланом Ракићем на челу, формирана је Команда југословенских снага уместо дотадашње Врховне команде, која је укинута и пренета у земљу (10. јуна 1942. Дража Михаиловић постављен је за начелника Врховне команде). Функција новоформиране Команде на Блиском Истоку била је у суштини иста као и раније Врховне команде. То потврђује и Привремена уредба о уређењу Команде југословенских снага на Блиском Истоку, која је била издата приликом формирања, а где се у Члану 1 наводи:

Команда југословенских трупа на Блиском Истоку је наша највиша оперативна команда у иностранству. Она има ранг дивизије... Члан 5 дефинише делокруг рада, где спадају послови одржавања везе са Врховном командом у земљи, одржавање везе и сарадње са британском Врховном командом на Средњем Истоку и њиховим сервисима који имају везе са радом наших трупа, као и Војнообавештајна служба...

Тајне мисије

Стране војне мисије код антиокупаторских покрета у Србији и шире имале су изразито обавештајни карактер, а биле су заинтересоване за окупаторске, квислиншке и колаборационистичке снаге, али и за антиокупаторске покрете који су примали такве мисије. Ово се, на пример, може видети из наређења команде Чете Б, 2677. пука америчке Управе обавештајне службе, упућеног потпуковнику Роберту Мак Дауелу од 15. август 1944, које гласи:

Ваш задатак је да одете у Србију и тамо оформите обавештајну јединицу са циљем и у складу са овде наведеним директивама.

– Настојајте да остварите блиску везу са генералом Михаиловићем и обавештајним официрима из његовог штаба ради добијања неопходних информација. Обавестићете генерала Михаиловића да ваша мисија нема политички карактер и да не представља владу САД, већ да јој је циљ прикупљање и достављање стратегијских и војних и политичких информација које су од користи у заједничкој борби против заједничког непријатеља.

– Настојајте да дођете до следећих обавештајних података:

а) борбени поредак непријатеља и остали обавештајни подаци искључиво војног значаја;

б) војна снага Михаиловићевих јединица и распоред у Србији, као и у којој мери ове јединице представљају политичку вољу самог народа Србије;

ц) сарадња која можда постоји између јединица под генералом Михаиловићем и колаборационистичких група;

е) информације о немачкој и бугарској војној снази операцијама у Србији, и информације које се односе на покрете непријатеља кроз Србију, нарочито на оне на потезу Београд–Ниш, Ниш–Скопље и Ниш–Софија;

ф) било каква веза која може да постоји између генерала Михаиловића и генерала Недића или између генерала Михаиловића и осталих познатих антипартизанских јединица које делују у Југославији, као што су домобранска војска и против партизански елементи у Словенији;

г) да ли партизани у Србији успевају у својим напорима да победе четничке јединице под командом генерала Михаиловића и његову пропаганду.

– Настојајте да оформите обавештајне канале код снага против Осовине у Београду и Мађарској.

– Деловаћете, у случају потребе, као преносилац било каквог предлога за предају који би могао доћи од стране Немаца, Бугара, Мађара или других непријатељских или колаборационистичких војних група или група на вашем подручју.

мом почетку окупације открила да се на том подручју „увелико агитује за стварање Велике Албаније у коју би ушла Косовска Митровица”.

Немачки окупатори су у мају 1941. године основали квислиншку владу (Савет комесара). Председник те владе и уједно министар унутрашњих дела био је Милан Аћимовић. Комесарска влада Србије убрзо је замењена Владом народног спаса, а председник те владе (Министарског савета), која је образована крајем августа 1941. године, постао је генерал Милан Недић, док је Милан Аћимовић остао министар унутрашњих послова. Овој влади на располагању су стајале полиција Управе града Београда и других места, али и различите оружане формације (четници Косте Пећанца, Руски заштитни корпус и слично).

Органи власти и војне формације квислинга и колабораната које су егзистирале на тлу окупиране Србије од 1941. до 1944. године (Српска државна стража) имале су сопствене полицијско-безбедносне елементе, односно обавештајне службе. То посебно важи за љотићевске добровољачке одреде, односно Српску добровољачку команду (касније Српски добровољачки корпус) као партијску војску која је жустро изражавала непријатељство према оба антиокупаторска покрета. Наиме, у структури штаба Српске добровољачке команде постојао је и обавештајни одсек, који је организовао обавештајне центре у свим градовима Србије. Све те службе тесно су сарађивале са обавештајним службама окупатора и пружали им обавештења и другу помоћ. У основи исто важи и за обновљене оружане формације јавне безбедности – Жандармерију.

Жандармеријске јединице су одмах након капитулације биле разоружане, док су жандармеријске станице биле опљачкане и уништене. Међутим, активност ове оружане формације убрзо је обновљена. Најпре су формиране поједине жандармеријске чете са водовима и станицама, док је крајем јуна 1941. године образована Команда српске жандармерије. Током 1942. године Жандармерија је фактички преформирана у Српску државну стражу – СДС. Премијера и чланове квислиншке владе обезбеђивала је мања војна формација – Српска гарда.

Занимљиво је, међутим, да су у *Недићевој Србији* укинута Државни суд за заштиту државе и Државно тужилаштво при овом суду. С друге стране, Банат је био формално везан за квислиншки Савет комесара у Београду, чијом је уредбом формирано Надлештво помоћника бана Дунавске бановине за Банат са седиштем у Петровграду (Зрењанину). Политичку полицију представљао је Одсек за јавну безбедност Управног одељења тог надлештва, који је успоставио станице за управљање агентуром у среским ме-

стима и мрежу повереника из редова немачке и других националних мањина, па и из редова Срба.

Унутрашња организација Управе града Београда остала је готово непромењена, осим што је Одељење опште полиције преименовано у Одељење специјалне полиције. Оно је имало око 30 чиновника и 150 оперативаца (полицијских агената), и делило се на централну пријавницу, картотеку и пет одељака: *Први одељак* – административни; *Други одељак* – политички; *Трећи одељак*, у почетку контраобавештајни („за дефанзивну обавештајну службу против странаца”), а затим за контролу Равногорског четничког покрета; *Четврти одељак* – антикомунистички и *Пети одељак* – за контролу штампе.

Као одељење Управе града Београда, Специјална полиција била је надлежна само за Београд, али је као испомоћ деловала и у унутрашњости окупиране Србије. Нарочито је то био случај са управама полиције у оним местима где су пре окупације била седишта бановина, а у оквиру којих су деловали одсеци Специјалне полиције (нпр. у Нишу). Ова служба деловала је тајно, врбујући агенте (конфиденте) приликом хапшења и спровођења истраге, али се бавила и субверзивном пропагандом – првенствено пласирањем дезинформација, коришћењем агената провокатора и провокаторских радио-станица.

Гестапо у теми „Шиндлерова листа”

Војни кабинет

Уредбу о устројству Војног кабинета потписао је председник владе у избеглиштву (Министарског савета) Слободан Јовановић. По одлуци те владе, у Југославији је формиран штаб министра војске Драже Михаиловића. Ова замисао остварила се 16 јуна 1942, када је Врховна команда пренета у Земун. Михаиловић је на овом положају остао све до пред крај рата, док је председник емигрантске краљевске владе у Лондону био, поред своје дужности, и заступник министра војске, морнарице и ваздухопловства. С обзиром на поменуту реорганизацију војске било је потребно створити орган преко којег би се спроводиле одлуке и упућивале директиве краља и владе свим војним установама у емиграцији и Југославији. За обављање тих послова при председништву владе формиран је Војни кабинет.

Осим тога, команда и обавештајни одсек Жандармерије, од 1942. године Српска државна стража, достављали су Специјалној полицији сва обавештења до којих су дошли преко својих агената, док се као нарочито агилан сарадник Специјалне полиције показала Обавештајна секција љотићевске Српске добровољачке команде.

Српски гестапо

Специјална полиција сарађивала је са сличним полицијско-безбедносним структурама окупатора и њиховим дериватима (Српски гестапо) и сродним квислиншким институцијама, као што је била Српска државна безбедност. Она је настала током октобра 1942. године тако што су из Министарства унутрашњих послова издвојили Одељење за државну заштиту и Одељење за јавну безбедност, и од њих формирали ново надлештво под називом Српска државна безбедност. Њега су сачињавале команда Српске државне страже и команда јавне безбедности. Специјална полиција (Одељење специјалне полиције Управе града Београда) остваривала је посебно блиску сарадњу са овим надлештвом, утолико пре што је и једном и другом институцијом руководило исто лице Драгољуб Јовановић Драги.

Српски гестапо је била специјална субверзивна јединица, формирана у Србији током јула 1942. године као агентура окупаторске Полиције безбедности и Службе безбедности. У суштини, радило се о агентурној мрежи састављеној од издајничких елемената српске националности, која је деловала по истом принципу као Гестапо. Припадници ове мреже били су војнички организовани, у касарнама су носили немачке униформе, а на терену најчешће цивилна одела. Деловали су у саставу немачких оружаних снага, у извиђачким и војно-полицијским акцијама чишћења терена, а изван тога као агенти провокатори који су обавештајно истраживали присталице НОП. Кроз ову обавештајну институцију, до њеног расформирања фебруара 1944. године, прошло је око 150 лица. Најзад, из Српског гестапоа проистекла је и илегална антикомунистичка група са називом „Бункер-ћелија“, која је под непосредним руководством Гестапоа обављала специјалне обавештајне, денунцијантске и диверзантско-терористичке задатке.

Развој политичко-безбедносне ситуације на терену приморао је квислиншку владу најпре да територијално реорганизује Србију (враћена је подела на округе), а затим и да од октобра 1943. године премијер Милан Недић лично преузме функцију министра унутрашњих послова. Коначна пропаст ове окупаторске творевине уследила је септембра 1944. године након одлуке којом је немачка војна команда за југоисток преузела све функције Недићеве владе. То је проузроковало распад квислиншког полицијског и безбедносно-обавештајног апарата, али и дезорганизацију и војнички слом квислиншких оружаних формација: љотићевског Српског добровољачког корпуса – СДК и недићевске Српске државне страже, која је

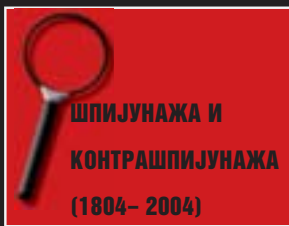

Балисти

након септембра 1944. године, преименована у Српски ударни корпус – СУК.

Најзад, на делу територије окупиране Србије (у Срему) деловале су и полицијско-безбедносне и обавештајне структуре НДХ. Наиме, одмах по формирању Главног усташког стана 1941. године, оснива се Усташка обавештајна служба – УОС, којом руководи повереник Главног усташког стана. Основни кадар при стварању Усташке обавештајне службе узет је из усташких обавештајних центара који су деловали пре слома и распада Југославије. Тако се већ у јулу 1941. године у Сарајеву организује курс за нове припаднике УОС. Они изучавају исту материју коју су изучавали припадници илегалне организације „Матија Губец“ за време Краљевине Југославије (правила конспирације и ухођења, шифровање, радио-телеграфија). Осим овог, деловали су и други центри све до августа 1941. године када УОС улази у састав УНС као Уред два и тада се ствара комплетна организација.

Централа УОС ослањала се на терену на посебна повереништва преко којих је покривала целокупну територију НДХ, а само повереништво УОС (нпр. у Земуну) делило се на Спољни и Унутрашњи уред. Спољни уред организовао је мрежу агената и примао од њих обавештења, хапсио, претресао и друго. Унутрашњи уред обављао је све административно-аналитичке и управне послове. Поред тога, у саставу полиције безбедности били су уграђени повереници УОС, као што је то на пример био случај са Котарским равнатељством у Сремској Митровици. ■

Против непријатеља народа

Дража
Михаиловић

Убрзо после губљења Југославије са политичке карте Европе, на њеном тлу, а посебно у Србији, почела су деловати ривалски антиокупаторски покрети: равногорско четништво и партизански покрет (НОП), у чијим структурама се зачео и безбедносно-обавештајни систем будуће Југославије. Његово формирање означило је крах не само безбедносно-обавештајних установа квислиншке државне администрације, већ и југословенске владе у избеглиштву. Коначни пораз четничког обавештајног апарата, али и свих четничких ресурса, означила је операција Озне којом су ухваћени Дража Михаиловић и чланови Централног националног комитета, чије је извођење пред суд имало круцијални политички значај.

Према наводима наших историчара, Обавештајну службу равногорског четништва формирао је и њом лично руководио Дража Михаиловић. Поред организационих структура обавештајне службе у Врховној команди, војним јединицама и на терену, Михаиловић је напоредно водио агентуру и обавештајне комбинације. Он је то предузимао преко специјалних делегата, посебних пунктова и одређених појединаца. На тај начин је поступао нарочито када су били у питању односи са савезницима антихитлеровске коалиције, сарадња са окупатором и квислинзима, контакти са суседним земљама, неке операције против партизанског покрета, рад према одређеним подручјима – територијама. Иначе су се обавештајним и контраобавештајним радом организовано бавиле све четничке структуре – војне (ВК, јединице до батаљона, па често и чете) и „цивилна организација“ (територијалне команде, председници – команданти општина и срезова, „сухопутне станице“, сеоске страже, организације равногорске омладине итд.). Организационе јединице обавештајне службе четничких команди деловале су на ширем простору од оних на који се простирала њихова формална надлежност.

ТЕТАС

Михаиловић је крајем 1943. године формирао посебну обавештајну организацију са специјалним задацима, која је име „Тетас“ добила тек у марту 1944. године, иако о томе постоје контроверзни подаци. За име „Тетас“ у документима се током 1944.

године везују термини „Тајна служба“, „Специјални задаци“, и други, али је то највероватније скраћеница од назива „Теренска тајна служба“. „Тетас“ је био директно под руководством Обавештајног одељења Врховне четничке команде и Драже Михаиловића лично. Настао је из Главног обавештајног центра за Србију, где је једно време радио Д. Радовић Кондор, а којим је руководио генерал М. Трифуновић Дроња. Руководилац „Тетаса“ био је капетан Душан Радић-Кондор. Пошто је он остао и командант Златиборског четничког корпуса, многе акције „Тетаса“ везују се за тај корпус. „Тетас“ је имао центре у више места, а стварао је агентуру на више простора и у разним срединама. Његове филијале су носиле камуфлажни назив „Антикварница“. Главни објект напада „Тетаса“ био је НОП, али су од те организације стрепели и многи четнички команданти.

Готово све време рата скоро да је било правило да су обавештајне структуре управљале четничком пропагандом. Обавештајној служби су даване директиве и она је одговарала за спровођење пропаганде.

Органи четничке обавештајне службе су, у функцији тајне политичке полиције, прикупљали податке о комунистима и партизанском покрету у целини, о окупаторским и квислиншким војним и другим формацијама и структурама, о одређеним подручјима (приморје, Дунав, суседи) и објектима (железнички чворови, мостови), затим о „свим противницима који штете равногорском покрету и идеји“, али и о стању у четничким јединицама. Подаци о

комунистима, партизанима и њиховим симпатизерима на терену били су основ за репресију. Четничка шпијунажа је сачињавала за ту категорију лица посебне спискове код готово свих обавештајних инстанци – јединица. Такве спискове четници су неретко достављали немачким безбедносн-полицијским органима, предлажући или захтевајући од њих репресију и егзекуцију. Многе податке четници су уступали Британцима, док су одређене податке понекад прикупљали и по њиховим изричитим захтевима и налозима.

Четничка команда Србије (назив Штаба Србије од 1944. године) имала је од почетка изразито обавештајни карактер. Организација и обавештајни рад спровођени су преко Главног обавештајног центра, а постојали су обавештајни центри (по градовима), одсеци, пододсеци, секције и органи на терену, и сви су они врбовали агентуру. Према неким изворима, центри – одсеци формиран су у око 50 градова (укључујући окупирани Космет и Македонију). Организационе јединице, обавештајци и агенти четничке шпијунаже добијали су, по правилу, одговарајуће псеудониме, најчешће бројчане шифре. Осим тога, од априла 1942. године деловала је и обавештајна служба четничког штаба 110, која је, осим у јужној Србији и Македонији, имала агенте и у Београду, Нишу, на Космету, према Бугарској, Албанији и Грчкој, али са врло различитим и у основи безвредним резултатима.

Обавештајна служба НОП

С друге стране, развој обавештајних делатности партизанског покрета, како у оквиру НОП тако и на ослобођеној и неослобођеној територији, па и у иностранству, одвијао се у више фаза. Свака од њих доносила је нови квалитет, тако да су крајем рата већ постојали сви обавештајни и извиђачки органи нове Југославије, на фронту и у позадини.

Обавештајна служба НОП у својој оперативној и територијалној компоненти почела се стварати крајем октобра и у новембру 1941. године, и то постављањем обавештајних (информативних) официра у штабовима партизанских одреда и њиховим нижим војним јединицама. Ти официри су се у свом обавештајном раду ослањали првенствено на истакнуте борце, комунисте и скојевце у оперативним јединицама НОВ, а на терену на партијске организације и симпатизере НОП и КПЈ.

„Упутством о организационој структури и основним задацима обавештајне службе на ослобођеној и неослобођеној територији“ уређени су целокупна организација и методологија обавештајне службе НОВ, њени задаци и даљи правци развоја. Њиме је, као метод рада Обавештајне службе НОВ и ПОЈ, уведена институција агента у непријатељским структурама („повереника у обавештајној мрежи непријатеља“), уз већ постојећу мрежу „обавештајних повереника“ у свим јединицама НОВ. На основу тог упутства врховног команданта развијена је јединствена организација *Обавештајне и контраобавештајне службе у јединицама НОВ и ПОЈ*.

Без изузетака

Корпус народне одбране Југославије формиран је 15. августа 1944, као оружана формација („извршни орган“) Озне. КНОЈ је имао одговарајуће задатке: 1) спровођење ухапшеника и заробљеника и организовање потера, заседа и елиминације остављених и уbacherених непријатељских група на ослобођеној територији, одмах после ослобођења било је око 790 таквих формација сврстаних у оружане групе које су бројале од троје до 50 људи; 2) обезбеђење централних органа власти; 3) обезбеђење лука, обала и државне границе; 4) заштита страних дипломатско-конзуларних представништва; 5) обезбеђење позадинских установа и јединица НОВ и важнијих привредних и саобраћајних објеката (мостова, аеродрома). Јединице КНОЈ су добијале задатке не само од својих штабова, већ и од одговарајућих органа Озне, а у извршавању задатака сарађивале су са оперативним војним јединицама и милицијом.

Сматра се да је КНОЈ у потпуности остварио своје задатке, посебно у борби против одметништва. Тако је само у току 1945. и 1946. године 25.820 „непријатељских елемената“ убијено, 2.896 рањено, а 83.355 ухваћено или заробљено. Међу њима је највише одметника, али и њихових јатака, дезертера и шверцера. Јединице КНОЈ су веома строго поступале према шверцерима и уопште према преступницима. Према непотпуним подацима, КНОЈ је непосредно након окончања рата ликвидирао или ухапсио око 5.900 илегалних прелазника границе и око 5.500 шверцера, којима је суђено за привредну саботажу. Посебно треба напоменути да су Озна и КНОЈ садејствовале оперативним војним јединицама у сузбијању оружане побуне албанских сепаратиста на Космету.

Територијална обавештајна служба изграђивала се на целокупном простору Југославије, без обзира на то да ли је тај простор ослобођен или не, а њена организација прецизирана је истим упутством. Организациону структуру територијалне обавештајне службе чинили су: Главни обавештајни центри (ГОЦ) при Главним штабовима, Помоћни обавештајни центри (ПОЦ) за подручја оперативних зона, Регионски обавештајни центри (РОЦ) за рејоне, а општинама и селима постављани су обавештајни повереници. Обавештајни центри су формиран и при Командама подручја и места – као Месни обавештајни центри (МОЦ). Таква структура Тери-

торијалне обавештајне службе доследно је изграђена 1943. године у Срему, са изузетком МОЦ при командама места која нису постојали у Војводини.

Руковођење целокупном обавештајном службом у јединицама и на територији било је постављено вертикално, од Другог (обавештајног) одсека ВШ НОВ и ПОЈ, преко главних, подручних и рејонских до месних обавештајних центара. Други одсек ВШ делио се на Секцију за обавештавање о непријатељу и Секцију за контрашпијунажу на ослобођеној и неослобођеној територији. У свом саставу главни и помоћни обавештајни центри такође су имали две секције – обавештајну и контраобавештајну. Обавештајна је имала задатак да прикупља податке о непријатељу, његовој организацији, распореду, бројном саставу, наоружању и опреми, моралу и борбеној готовости, итд. Секција за контрашпијунажу бавила се откривањем непријатељских обавештајних центара, пунктова и агента, односно њиховог система рада, припрема-

Четници Војводе Вука

Илегалне балистичке организације

Илегалне балистичке организације појављују се на Космету одмах после ослобођења. Таква настојања регулисана су стварањем и груписањем великог броја одметника и банди. Формиране су четири групе отпора, под руководством Џафер Деве: прва – у Скопској Црној Гори; друга на Шар планини; трећа – у Дреници; и четврта у пределима Шаља на Копасонику, које су повеле оружану побуну за рестаурацију старог поретка. Крајем 1944. године и почетком 1945. године балистичке снаге су нарасле на око 6.000 одметника. Главнину тих снага чинила је, у ствари, Осма косовско-метохијска НО бригада, која је одбила наређење Оперативног штаба НОВ и ПО за Косово и Метохију да учествује у завршним борбама на северу земље и 23. 1. 1945. дезертирала. У исто време долази до организовања групе са око 1.500 људи, на челу са балистима Мехмед Градицом и групе са око 1.000 људи, на челу са Адемом Водцом.

Тиме су се стекли услови да контрареволуционарне снаге покушају да организацију устанак, како би повратиле изгубљене политичке и економске позиције. У неколико наврата нападани су Гњилане, Урошевац и „Трепча“, а у Ораховцу и Призрену формиран су национално-демократски комитети (НДШ), а убрзо и „Централни комитет НДШ за Космет“. Главне форме, осим оружане борбе побуњених јединица НОВЈ и осталих банди, биле су пропагандни и обавештајни рад шовинистичко-иредентистичког карак-

тера. Посебну опасност и отежавајућу околност представљало је инфилтрирање чланова организације у месне органе власти ради саботаже, а истовремено је вршен притисак на шире народне масе, као и на редове ЈНА, где је спровођена дефетистичка пропаганда и створена клима масовног дезертерства. Исто тако, организација НДШ је понегде успевала да продре и у редове КПЈ. Фактички, подручје Космета је захватила оружана побуна, која је претила да поприми још шире размере.

Такав развој ситуације налагао је неопходност предузимања свих мера, како би се „контрареволуционарне снаге“ што пре уништиле и консолидовала народна власт. Због тога се, а у складу са две наредбе Врховног команданта НОВЈ, заводи Војна управа, прелазак читаве власти на војне установе. За команданта је постављен пуковник Ђуро Меденица, а за команданта Војне области пуковник Никола Божанић. Команда војне области је непосредно потчињена Војној управи, а она Оперативном штабу за Косово и Метохију.

У време војне управе, која је трајала од 8. фебруара до августа 1945, постигнути су значајни резултати, већ у самом почетку њеног успостављања. Тиме је, практично, већ до маја 1945. нормализовано стање на Косову. Остаци балистичких банди су још више ослабљени доношењем *Закона о амнестији* од 6. 9. 1945. године, а њихова активност сведена је најчешће на дефанзивна дејства.

њем и непосредном ликвидацијом непријатељских обавештајних органа, инфилтрацијом сопствене агентуре у непријатељску обавештајну мрежу, пласирањем дезинформација, сузбијањем непријатељске пропаганде, заштитом безбедности у јединицама и на терену, и слично.

Борба против пете колоне

Служба безбедности НОП, са израженим елементима политичке полиције, почела је да се ствара у јесен 1941. године, одмах након ослобођења дела територије у западној Србији, а крајем исте и почетком следеће године и на подручјима Црне Горе и БиХ. На основу упутства и под непосредним руководством Врховног штаба НОВ и Политбироа ЦК КПЈ, уз доградњу организације и садржаја рада, служба безбедности НОП се током 1942 и 1943. године развијала као Осми одсек ВШ НОВ и ПОЈ („Комисија за борбу против пете колоне“). На ослобођеним подручјима формиран су њени извршни органи при командама места, а под називом „Одбори за борбу против пете колоне“. Сваки Одбор имао је у свом саставу истражна и теренска одељења.

Истражна одељења била су ангажована на задацима стварања широке мреже обавештајних упоришта на ослобођеној територији преко којих су прикупљани подаци о постојању и деловању сумњивих лица и потоколониша на терену, као и о понашању и кретању непријатељских формација. Одељење је уједно обављало и послове испитивања заробљеника, избеглица и других појединаца за које се могло посумњати да су

Никоме не треба веровати

Усташка обавештајна служба је била подељена на 15 одељења према проблематици рада:

Одјел 1 – *Протуиталијански* основан је 26. јуна 1942. године, са задатком да прикупља податке о деловању Италијана и њихове војске у НДХ и да открива њихову обавештајну делатност, те да остварује увид над хрватском емиграцијом која се налазила у Италији. Осим тога, прикупљао је податке о размештању италијанских оружаних снага, израђених утврђења италијанске војске, садржину италијанске штампе и радио-програма и о томе обавештавао вођство НДХ.

Одјел 2 – обрађивао је енглеске обавештајне службе (Intelligence Service, Secret Service), масонерију, Хрватску сељачку странку и Хрватску емиграцију на Западу. У раду се ослањао на мрежу агената, као и претходни Одјел.

Одјел 3 – *Протусрпски*, обрађивао је Србе у Хрватској, БиХ и Срему, посебно четничку организацију, деловао према Србији и према Србима у иностранству. Деловао је углавном преко агентурне мреже.

Одјел 4 – *Протукомунистички*, основан је 20. јула 1942. године са задатком да обавештајно-полицијским мерама води борбу против КПЈ и СКОЈ и свих лица повезаних са НОП.

Одјел 5 – *Протумуслимански*, обрађивао је муслимане у НДХ, Турску, Блиски исток и остале исламске земље.

Одјел 6 – *Протујеврејски*, обрађивао је Јевреје, полу-Јевреје (мешовите бракове) и све који су били у вези са Јеврејима.

Одјел 7 – *Протуусташки*, обрађивао је сумњиве елементе у усташком покрету, усташкој женској лози, усташкој мушкој и

женској младежи и другим цивилним организацијама усташког покрета.

Одјел 8 – *Проту државних чиновника*, обрађивао је чиновништво у апарату НДХ, а нарочито у министарствима спољних и унутрашњих послова, правосуђа, просвете, привреде и трговине, те у Равнатељству за јавни ред и сигурност.

Одјел 9 – *Проту слободних звања*, захваћало је све особе које су имале слободна занимања (адвокати, професори, лекари).

Одјел 10 – *Протунемачки*, обрађивао је припаднике немачке народности на територији НДХ, немачке обавештајне службе, Хрватску национал-социјалистичку странку и хрватску емиграцију у Немачкој.

Одјел 11 – *Протумађарски*, обрађивао је мађарске држављане и припаднике мађарске народности у Хрватској, мађарске обавештајце и хрватске емигранте у Мађарској.

Одјел 12 – *Протусловеначки*, обрађивао је Словенце у Хрватској и Словенији.

Одјел 13 – *Протукатоличко-клерикални*, обрађивао је католички клер, монашке редове и Католичку акцију, као и странце у овом клеру.

Одјел 14 – обрађивао је штампу, радио и друга средства информисања.

Одјел 15 – бавио се свим осталим питањима и орадом лица која нису била предмет интересовања других организационих јединица.

Анте Павелић

агенти непријатељских обавештајних служби, водило је истраге у вези са извршеним диверзијама, саботажама и акцијама терора, штитило је фабрике, радионице, електране и друге објекте од виталног значаја за НОП и власт народноослободилачких одбора.

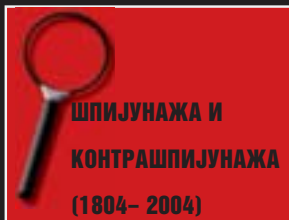
Теренска одељења активно су радила на организацији мреже повереника из редова симпатизера НОП, преко којих су се прикупљали подаци о непријатељу, организовала су хватање осумњичених лица и вршили претресе ради откривања оружја или другог ратног материјала, легитимисали су лица у ослобођеним градовима, тајно су пратили осумњичене, организовали ликвидацију петоколонаша на привремено окупираној територији, итд.

Септембра 1943. године промењен је назив те Комисије у *Одсек за заштиту народа* (ОЗН), са задатком да обједини обавештајни и контраобавештајни рад, као и да организује обавештајну службу за потребе Врховног штаба и у његовој непосредној околини. За припаднике те службе организовани су и краћи курсеви, попут усавршавања у Јајцу крајем 1943. године. Поред ОЗН, при Врховном штабу НОВ и ПОЈ постојала су и опуномоћства ОЗН при командама подручја у западној и централној Босни, делу Хрватске и Срему. Опуномоћства ОЗН обављала су послове контраобавештајне заштите на ослобођеној територији и откривања непријатељских агената и петоколонаша, праћење деловања свих непријатеља НОП, сузбијања непријатељске пропаганде, спречавања непријатељске обавештајне инфилтрације, вођење истрага против ухаћених агената и њихово предавање народним судовима при командама подручја. Опуномоћства су се у свом раду ослањала првенствено на створену мрежу повереника и на друге органе и организације НОП.

Из тог кратког осврта на развој обавештајних и полицијско-безбедносних активности у НОР произлази да су оне организоване и спровођене и на територији Србије, иако до стварања Озне на том подручју практично није постојала посебно организована обавештајна служба. Изузетак је донекле Војводина, будући да је почетком октобра 1943. године формиран Обавештајни одсек као највиши орган безбедности, који од тада, ослањајући се на Други одсек Врховног Штаба, руководи целокупном обавештајном службом у јединицама и на територији у Војводини. До тог периода безбедносна функција била је у превасходној надлежности КПЈ. ■

Усташе

Јосип Броз Тито и генерал Коча Поповић

Озна у средишту

На формирање војне обавештајне службе Демократске Федеративне Југославије непосредно је утицало то што је у завршним акцијама у Другом светском рату, партизански начин ратовања све више замењиван фронталном борбом у којој је учествовало по више дивизија и корпуса. Промене у начину ратовања захтевале су правремено и систематско обавештавање о снази и кретању непријатељских јединица, односно о плановима и намерама непријатељских органа командовања. Све то одразило се и на организацију обавештајне службе Народне ослободилачке војске.

Најпре, 30. марта 1944. Други обавештајни одсек преименован је у Друго обавештајно одељење Врховног штаба НОВ и ПОЈ. Затим је изграђена његова унутрашња организација, као централна обавештајна служба НОВ, која је сарађивала са Озном и размењивала обавештајне податке са обавештајним органима савезничких армија. Обавештајно одељење руководило је целокупним обавештајним истраживањем за потребе Врховног штаба, непосредно или преко обавештајних одељења главних штабова, која су почетком 1945. године трансформисана у обавештајна одељења команди армија и Команде ратне морнарице.

Подаци су најпре прикупљани током борбених дејстава јединица. Сви борци и старешине били су обавезни да у току извршења борбених задатака непрекидно осматрају непријатеља и да све податке које прикупе предају својим старешинама. Организовано је извештавање од батаљона до штаба дивизије, корпуса и армије... На основу пројекта организације са описом дужности у Обавештајном одељењу Генералштаба израђена је његова прва послератна формација. Оно је, поред начелника одељења и његовог помоћника, у свом саставу имало канцеларију и следеће одсеке: за агентурно обавештавање, за обавештајну службу у војсци, информативни, за радио-обавештајну службу, агентурно-технички и дешифрантски.

Дневни преглед стања код непријатеља

Војна обавештајна служба нове Југославије коначно је формирана као Управа за обавештајне послове Генералштаба Југословенске армије (ЈА), пошто је Врховном штабу

НОВ и ПОЈ 1. марта 1945. промењен назив у Генералштаб ЈА. У почетку, Војнообавештајном службом руководили су Вјекослав Клишовић (од маја до септембра 1945. године) и Иван Рукавина (1945-1947). Иначе, Управа за обавештајне послове Генералштаба имала је у свом саставу информативни, кадровски и агентурни одсек.

Информативни одсек бавио се селекцијом обавештајних података до којих су дошли обавештајни органи у јединицама, али и података које је добијао од агентурног одсека и из других извора, сређивао их по областима и врсти, евидентирао и на основу тога израђивао финална обавештајна документа („Дневни преглед стања код непријатеља“).

Одсек за кадрове радио је на одабиру и регрутовању људства за рад у војној обавештајној служби, старао се о попуни обавештајних органа у штабовима и организовао курсеве на којима су се обавештајни официри стручно усавршавали.

Агентурни одсек бавио се сталним прикупљањем обавештајних података из непријатељске позадине преко покретних обавештајних центара на неослобођеној територији (групе обавештајних официра које су са радио-станицама слали на подручја у којима су се планирале скоре ратне операције).

Подаци су прикупљани и преко агентурних позиција уграбених у непријатељске команде и установе или у њихову околину. Агентурни одсек је у одређеној мери користио и прислушне уређаје којима је регистровао радио саобраћај између непријатељских команди, а податке је прикупљао испитивањем ратних заробљеника, изучавањем заплењене архиве непријатељских команди и слично. Занимљиво је, међутим, да је немачка радио-приступна служба (НАСТ 4), која је обављала радио извиђање, гониометрисање, крип-

тозаштиту и друге задатке, успевала да „ухвати“ и веома лако дешифрује готово комплетан радио-саобраћај јединица НОВ и ПОЈ.

После формирања Озне, посебним наређењем Врховног штаба НОП-а од 1. августа 1944, Војнообавештајна служба је реорганизована. Она се делила на Војнообавештајну службу оперативних јединица и Вонообавештајну службу при командама подручја – чиме је окончан процес стварања обавештајно-безбедносне организације НОП. Према томе, формирањем Озне дефинитивно су одвојене политичка обавештајна и контраобавештајна служба од оперативне обавештајне, тј. војнообавештајне (информативне) службе.

Иначе, Одељење за заштиту народа (Озна) формирано је 13. маја 1944, и то као централизована служба базирана на војним принципима, са једнообразном организационом структуром и јединственим методима рада. Убрзо затим основана су одељења Озне за Србију (јуна 1944. године) и одељења Озне за Санџак, односно Војводину и Космет, која су била везана за Озну Србије (августа 1944. године). Формирано је и посебно одељење Озне за град Београд (октобра 1944. године). Први руководилац Озне за Србију био је Слободан Пенезић Крцун, који је у почетку истовремено био и начелник Озне за Београд. Са истим задацима, за обављање обавештајних и контраобавештајних послова, били су постављени официри Озне при командама одређених јединица. Ови органи обављали су и друге задатке безбедносно-полицијског карактера или су руководили извршењем тих задатака.

Озна је формирана Упутством о организационој структури Одељења заштите народа Врховног команданта НОВ и ПОЈ од 13. маја 1944. као орган Повереништва за народну одбрану Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ). Упутством је одређено да организационо буде подељена на четири одсека, која су носила бројчане називе. Због повећане потреба да се Озна у новим условима успешно супротстави и непријатељском деловању страних обавештајних служби, убрзо је основан Пети одсек, а у априлу 1945. године формиран је и Шести одсек. Најзад, Озна је у свом саставу имала и *материјално-финансијски одсек, радио центар и групу за дешифровање и израду шифри* које се служиле за комуникацију између централе Озне и њених органа. Оваква структура постојала је на савезном нивоу и у републикама, док су одељења заштите народа корпусних војних области имала прва три одсека.

Шест ознака ОЗНЕ

Први одсек (Озна-1) био је задужен за организовање и руковођење офанзивном обавештајном службом према иностранству и још неослобођеној територији. Његови за-

даци произлазили су из потребе да се на обавештајном плану прате намере и активности других држава на њиховој територији. Сви прикупљени обавештајни подаци о „активностима емигрантске владе у Лондону и осталих реакционарних кругова“, и подаци о активностима страних држава достављани су НКОЈ-у, док су обавештајни подаци о намерама, распореду и покретима непријатељских оружаних формација уступани Другој управи Генералштаба ЈА.

Други одсек (Озна-2) деловао је на плану откривања агентурне мреже обавештајних служби окупатора, квислинга и колаборациониста на ослобођеној територији, и супротстављао се деловању унутрашњих „реакционарних снага“ и непријатељске агентуре убачене и прикривене у структурама НОП-а. Оперативци другог одсека имали су овлашћења да хапсе, воде истрагу и подижу оптужне акте против откривених непријатеља и издајника пред народним судом, а блиско су сарађивали са Комисијом за утврђивање злочина окупатора и његових помагача.

Трећи одсек (Озна-3) организовао је, усмеравао и руководио контраобавештајном заштитом оружаних снага и установа НОВ-а преко својих органа у војним јединицама. С циљем реализације тих послова, овај одсек Озне ангажовао се на заштити докумената која су садржавала тајне податке, откривању непријатељских агената у јединицама и установама НОВ-а, спречавању инфилтрације припадника квислиншких формација и непријатељских агената у структуре НОВ-а, онемогућавању непријатељске пропаганде у редовима Народноослободилачке војске.

Четврти одсек (Озна-4) обављао је послове обраде података које су достављали Први, Други и Трећи одсек, израђивао картотеке лица и журирао их. Поред наведених аналитичко-документалистичких послова, овај одсек је обављао и административно-статистичке послове (фотографија).

Пети одсек (Озна-5) ангажовао се на задацима контраобавештајне контроле свих страних дипломатско-конзуларних и других представништава у Југославији, страних држављана, контроли југословенских држављана стране националне припадности (натурализовани странци), те на задацима праћења активности југословенских грађана осумњичених да раде за стране обавештајне службе.

Шести одсек (Озна-6) деловао је на реализацији откривања и онемогућавања саобраћајницама. Због тога су на терену образована опуномоћства Озне-6 за железнички саобраћај.

Организација Озне на територији изгледала је овако: земаљска одељења, одсек Озне у војној области (који се укида крајем 1944. године, и формирају окружна одеље-

ња), а у средиштима среза опуномоћство као основна јединица. У јединицама НОВ постоје одсеци у корпусима, у дивизијама и опуномоћство Озне за бригаду. Једино у јединицама НКОЈ-а она се налазе у батаљону. Крајем 1945. године одлуком начелника Озне укинута су земаљска одељења за Санџак, Војводину и Косово и Метохију, а у Војводини и Косову и Метохији формирају се центри Озне, потчињени Озни за Србију. Због специфичних услова деловања, Озна за град Београд је приликом оснивања добила статус Земаљског одељења (у истом рангу са Озном за Србију), и била је директно подређена Озни у Министарству народне одбране ДФЈ. Овакво стање субординације остаје све до 1. јануара 1948, када Управа државне безбедности за Београд улази у састав Министарства унутрашњих послова НР Србије.

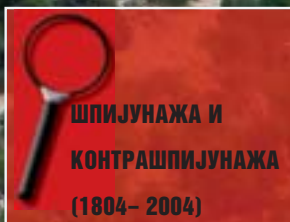
Фотографија снимљена у Дворовима близу Бијељине 28. септембра 1944.

1.) Михаиловић 2.) пуковник МС Dowell 3.) Мустафа Мулалић и група усташа

Путујући обавештајни агенти

Озна је, између осталог, деловала преко такозваних путујућих агената и покретних обавештајних средстава (обавештајних официра са радио-станицом и обученим телеграфистом, који су убацивани на још неослобођену територију). На тој територији деловале су и мреже повереника Озне, док су у непријатељске, одметничке и емигрантске структуре уграђивани тзв. унутрашњи агенти. Као руководиоци основних територијалних организационих јединица Озне, опуномоћеници су били носиоци специјалних ратних овлашћења у борби са одметницима. Идентична овлашћења имали су и опуномоћеници Удбе у сузбијању одметништва на терену (1946–1955). Најзад, један број официра Озне похађао је шестомесечне курсеве стручног оспособљавања у Вишој школи НКВД у Москви током 1944. и 1945. године.

Корпус народне одбране Југославије – НКОЈ формиран је средином 1944. године, као извршни орган Озне. Укинут је јануара 1953. године, а његове послове преузеле су граничне јединице и милиција. ■

Голи оток

Офанзиван и децентрализован

Уставним конституисањем Федеративне Народне Републике Југославије 1946. године, безбедносно-обавештајни систем земље ушао је у нову фазу свог укупног развоја. Формирањем прве Савезне владе оформљена су и министарства унутрашњих послова и народне одбране. Ове промене изискивале су и одговарајућу реорганизацију Озне, а потом и друге измене, укључујући и формирање контраобавештајне службе Народне милиције.

У Министарству унутрашњих послова обједињене су службе милиције, државне и јавне безбедности, а надлежности Озне преузеле су две нове организације – Удба и КОС. Посебно треба истаћи да су на плану координације рада југословенских служби безбедности у овом периоду функционисале Савезна информативна комисија и Комисија за оперативну координацију, формиране до 1955. године, а од 1964. године и Комисија СИВ-а за координацију информативних и безбедносних служби.

За овај период карактеристично је да су се у дужем периоду након ослобођења (1945–1955), службе безбедности ФНРЈ перманентно сукобљавале са одметничким групама и квислиншким формацијама преосталим из времена Другог светског рата (балисти, крижари, муслиманска милиција). Наиме, непосредно после ослобођења земље одметнуло се око 20.000 људи, сврстаних у око 800 мањих и већих група, чак војних формација. Оне су, најпре, покушале да

фронтално ратују са јединицама ЈА и КНОЈ, али када су војнички разбијене, преоријентисале су се на „бункерски“ начин ратовања. Уз такво деловање изводили су и атентате, паљевине, диверзије, саботаже... У истом периоду откривено је и 7.156 немачких, 1.283 италијанских, 378 мађарских и 60 агената бугарских обавештајних служби из времена окупације. Истовремено, откривали су 2.042 друга шпијуна врбована у земљи или убачена из иностранства и 970 убачених диверзаната. Сложеност и тежину ових задатака показује и податак да је само у борби против одметничких група погинуло 1.100 припадника КНОЈ и 2.000 припадника Удбе и других служби безбедности.

Обавештајно одељење генералштаба

У складу са Уставом од 1946. године, конституисани су највиши законодавни, извршни и правосудни органи ФНРЈ, укључујући и Министарство народне одбране. Исто-

времено, Обавештајно одељење Генералштаба ЈНА преузима руковођење целокупним обавештајним радом у земљи и иностранству. Иначе, од 1947. до 1970. године војнообавештајном службом руководили су: Блажо Јанковић (1947–1948), Ђоко Јованић (1948), Срећко Манула (1948–1953, 1960–1963), Иван Рукавина (1953–1959), Рудолф Пехачек (1950–1960) и Мирко Буловић (1963–1970).

Непосредно после рата обавештајни органи постојали су у свим штабовима од нивоа бригаде до Генералштаба ЈА, изузев у командама и јединицама КНОЈ. Обавештајна одељења била су и у команди морнарице и командама војних области, односно армија, а одсеци у командама војних подручја и дивизија, док су у командама бригада били постављени обавештајни официри. Организациона форма често је мењана, тако да је 1947. године Обавештајно одељење преформирано у Другу управу Генералштаба ЈА. У њеном саставу формиран је радио извиђачки одсек са задатком да спроводи радио извиђање које до тада није постојало у нашој армији.

У даљем развоју војнообавештајне службе био је заступљен принцип постојања јединствене службе за све видове оружаних снага са јединственом методологијом и руковођењем за потребе КоВ, РВ и РМ. Службом је руководио Генералштаб преко Обавештајне управе. Делатност војнообавештајне службе обухватала је четири основна сектора: оперативни, технички, трупни и територијални. Сви сектори имали су посебну организацију и методе рада, али су чинили јединствену целину која је омогућавала еластично прилагођавање свакој ситуацији (нпр. да трупни и територијални сектор у начелу не долазе до активног изражаја у миру). Посебан значај имали су технички сектор и оперативни сектор, који је развијао делатност преко војних аташеа, обавештајних центара и посебних обавештајних органа. Реорганизацијом из 1961. године два основна сектора у Обавештајној управи (оперативни и аналитички) одвајају се у посебне организационе јединице.

КОС

Од ранијег Трећег одсека и дела Четвртог одсека Озне, 13. марта 1946. формирана је Контраобавештајна служба ЈА (КОС), којом су руководили Јефто Шашић (1946–1963) и Иван Мишковић (1963–1971). Конкретни задаци и надлежности КОС били су: контраобавештајна заштита оружаних

снага, откривање спољних и унутрашњих непријатеља; контраобавештајна заштита команди, штабова, установа, предузећа... Такође, ангажовала се на подизању будности и ширењу безбедносне културе, те на предузимању превентивних безбедносних мера у војним јединицама и установама. Према томе, КОС је од оснивања био служба војне безбедности, а не само служба за војну контрашпијонажу.

Крајем 1947. и почетком 1948. године Југословенска армија је реорганизована, па се уместо ратних армија формирају армијске области. У складу са тим, постављена је и организација КОС, тако што се формирају управе КОС у Министарству народне одбране, командама армијских области, ЈРВ, ЈРМ и КНОЈ, одељења КОС у команди армије, за војну индустрију и бродоградњу и одсеци у штабу дивизије, војном округу и војном предузећу, а у штабу пука опуномоћство КОС. У јануару 1953. године Министарство је реорганизовано у Државни секретаријат за народну одбрану. *Наредбом о оснивању и делокругу рада Управе безбедности и органа безбедности ЈНА*, коју је Врховни командант донео 14. октобра 1955, КОС је преименована у Управу безбедности (УБ ДСНО).

Истовремено са прерастањем КОС у УБ, врховни командант донео је *Наредбу о оснивању и надлежностима војне полиције*. Јединице војне полиције биле су у стручном погледу потчињене начелницима одељења – одсека безбедности јединица, односно установа. Сматра се да је тиме започео процес изградње система безбедности у оружаним снагама (1955–1965), који ће резултирати „подрштљавањем функције безбедности“ у наредном периоду (1965–1975), а након то-

Александар Ранковић,
Јосип Броз и Милован Ђилас

га и организовањем друштвене самозаштите у оружаним снагама.

Контраобавештајна служба народне милиције формирана је почетком 1949, а по-

стојала је до краја 1952. године. Конкретно, у саставу управа Народне милиције формирано је посебно, Девето одељење за обављање контраобавештајних послова. Контраобавештајном одељењу били су подређени контраобавештајни одсеци у повереништвима за унутрашње послове обласних одбора, у чијем је саставу био одговарајући број официра који су „покривали“ јединице милиције у три до пет срезова. Задатак те службе био је да провери целокупни састав милиције, с циљем откривања непријатељске делатности према њој и у њој (посебно информбироваца). За тежа кривична дела истражне радње водило је Девето одељење, а лакше истраге водили су одсеци на терену. После завршене истраге, окривљени су предавани у надлежност војних судова.

УДБА

Управа државне безбедности – Удба настаје реорганизацијом Озне почев од фебруара 1946. године, и то тако што су дотадашњи Први, Други, Пети, Шести одсек и део Четвртог одсека (радио центар и група за шифру) Озне прешли у састав МУП-а. Упркос томе, Удба је тек 1952. године преведена са војне формације на цивилну службу. Такође, задржала је централизован систем организације који је важио у Озни, што значи да се целокупна активност у земљи и иностранству организовала, усмеравала и водила искључиво из Државног секретаријата унутрашњих послова ФНРЈ. Према томе, Удба је била устројена на принципима централизма и вертикалне повезаности и одговорности. Као оперативна контраобавештајна служба, имала је овлашћења да води извиђање и истраге против починилаца кривичних дела против народа и државе, тежих облика привредног криминалитета и слично.

Удба је била офанзивна политичка обавештајна служба која деловала на прикупљању обавештајних података о намерама и активностима страних држава и њихових обавештајних служби. С друге стране, контраобавештајно је штитила целокупну територију ФНРЈ и све политичке структуре државе, и то ангажовањем на откривању и онемогућавању делатности страних обавештајних служби и остваривањем увида у активност страних дипломатских и квазидипломатских представништава у Југославији, и то како западних, тако и СССР и источноевропских земаља. Поред тога, Удба је сузбијала све облике делатности тзв. унутрашњег непријатеља, реконструкцијом је откривала агентуру обавештајних служби и служби безбедности окупатора и квислинга, сузбијала је делатност емигрантских организација и група, спречавала је атентате, диверзије

и саботаже, штитила и обезбеђивала друштвено-политичке функционере...

Тако је, на пример, само у периоду 1948–1954. године у Југославију било убачено чак 617 обучених шпијуна СССР и источноевропских земаља, од чега 214 само из Бугарске, а остатак из Албаније, Мађарске и Румуније. Ове групе су најчешће бројале три до пет, а понекад и до 30 лица. Терористи, диверзанти и шпијуни убацивани су и из западноевропских земаља за потребе операција тамошњих обавештајних служби. Тако је, на пример, француска обавештајна служба (SDECE) између 1949. и 1954. године опремила око 100 припадника екстремне политичке емиграције лаким наоружањем и радио станицама које је падобранима убацила у Југославију и друге земље (СЧССР, СССР, Румунија). Том приликом користила је аеродроме у Аустрији и СР Немачкој и значајну логистичку подршку америчке обавештајне службе (CIA).

Организација и структура

Организациона структура Удбе у вертикалном погледу била је постављена на следећи начин: 1) Управа државне безбедности у ДСУП ФНРЈ, која је као цен-

Александар Ранковић

трала усмеравала рад службе према републичким министарствима; 2) органи Удбе на нивоу републичких министарстава; и 3) опуномоћства Удбе за срезове. У Србији је Удба била формирана у оквиру републичког МУП-а, док је у Аутономној Покрајини Војводини и Аутономној области Косово и Метохија била у оквиру Одељења за унутрашње послове. У периоду 1946–1966. године Удбом за Србију руководили су: Слободан Пенезић Крцун, Милорад Милатовић Миле, Срећко Мило-

Слободан Пенезић Крцун

шевић, Саво Радојичић Феђа (в. д.), Драгослав Новаковић Мута и Животије Савић Срба.

Централа Удбе делила се на осам одељења, при чему је Прво спроводило обавештајну активност на плану прикупљања података о страним земљама преко уграђених обавештајаца у југословенска дипломатско-конзуларна представништва. Из њега је 1952. године формирано Обавештајно одељење Министарства иностраних послова, које је истовремено обављало и контраобавештајне послове у југословенским представништвима у иностранству. Официјелни назив обавештајне службе ДСИП-а био је „Управа за анализу и документацију“ (касније: Служба за истраживање и документацију – СИД), али је у време формирања била познатија као „Координационо одељење“.

Друго одељење Удбе (политичко) бавило се сузбијањем делатности унутрашњег непријатеља (откривање илегалних непријатељских група и организација, сузбијање бандитизма, ликвидације остатака квислиншких оружаних формација). Треће одељење организовало је контраобавештајне послове, откривање агентурне мреже страних обавештајних служби у Југославији, истраживање делатности свих других противника СФРЈ и слично.

Четврто одељење обједињавало је послове везе и евиденције, који су били распоређени у пет одсека и то са следећим задацима: организовање и руковођење радио-службом у земљи и иностранству, контраприслушном службом и радио-телеграфском школом, тајном контролом поште и телефона, обезбеђењем ПТП објеката, евидентирањем непријатељских елемената, расписивањем потерница... Ово и друга одељења Удбе (раније Озне) постигли су у усператном периоду изван-

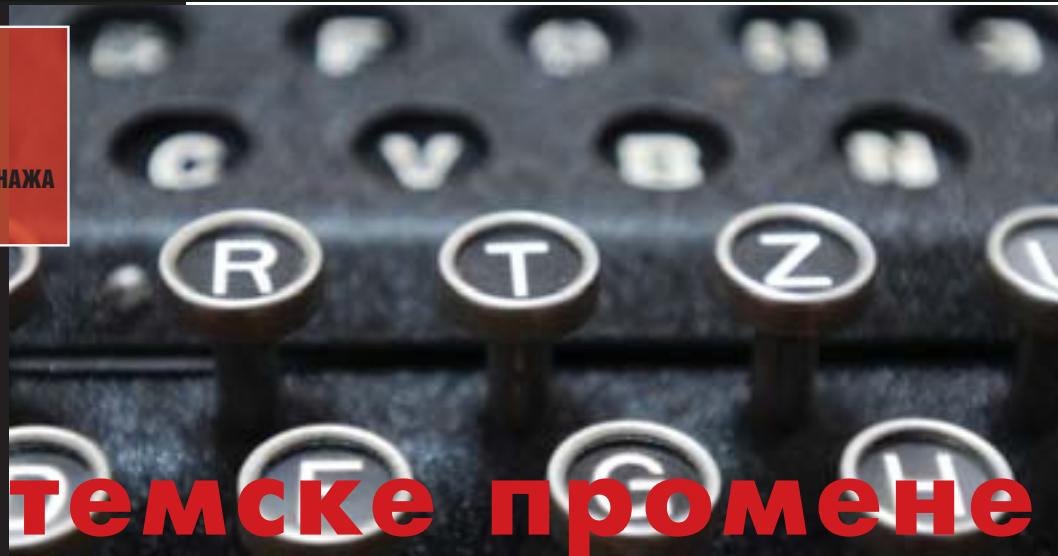
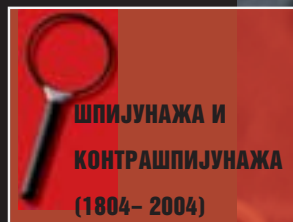
редне професионалне резултате. Тако је само у акцији „Гвардијан“ откривањем непријатељских шифри и вођењем радио-игре, те „држањем“ канала преко којих су убациване усташке терористичке групе, похватано и предато судовима чак 117 екстремних емиграната убачених у земљу у више група, а које су предводили познати усташки злочинци Љубо Милеш, Анте Врбан и други.

Пето одељење представљало је службу за материјално-техничко обезбеђење и финансијско пословање. Шесто одељење било је ангажовано на пословима агентурне, тј. контраобавештајне и физичке заштите највиших државних и партијских руководилаца. У Удби је постојала и посебна Комисија за савезне функционере, која се бавила испитивањем њиховог порекла и порекла чланова њихових породица. Седмо одељење бавило се криптографском заштитом тајних порука, израђивало је шифарска документа и радило на истраживањима у тој области. Осмо одељење било је задужено за кадар и имало је два одсека, од којих се први бавио питањима организационе природе, а други персоналним питањима.

БРИОНСКИ ПЛЕНУМ

Даљим процесом укупне демократизације у друштву и децентрализације административно-државних органа, 1956. године постојећа опуномоћства Удбе улазе у састав секретаријата за унутрашње послове срезова као организационе јединице тих секретаријата. Са оваквом унутрашњом структуром Удба је дочекала Брионски пленум ЦК СКЈ 1966. године, који је вишеструко и одлучујуће утицао на оријентацију, развој и дефинисање будућег места службе државне безбедности у југословенском друштву. Повод за темељну реорганизацију после Пленума био је то што су највиши руководиоци Удбе наводно злоупотребили позицију и овлашћења.

У сваком случају, Брионски пленум представљао је први корак у акцији масовног уклањања кадра Удбе из државних и безбедносних органа Југославије. С друге стране, Пленум је осудио дотадашњу праксу праћења реаговања јавног мњења преко агентурно-поверилачке мреже Удбе (раније и Озне). Одлучено је да органи државне безбедности убудуће не извештавају о коментарима грађана у вези са догађајима у земљи и свету и не користе методе којима се до таквих ставова долазило. Између осталог, овде је реч о тајном анкетирању домаће јавности које су припадници Удбе спроводили у вези са најзначајнијим одлукама државних органа (национализација, одговор на резолуцију ИБ...). ■

Системске промене

У периоду од Брионског пленума до распада СФРЈ, безбедносно-обавештајни систем Југославије чинила су тела обавештајне координације и контроле, уз „стручне службе друштвене самозаштите“, тј. службе државне и јавне безбедности, Друга (обавештајна) управа Генералштаба ЈНА, УБ ССНО и безбедност Територијалне одбране и Управа (касније Служба) за истраживање и документацију ресора спољних послова. У одређеном смислу, послове државне безбедности обављао је и Институт безбедности и друштвене самозаштите (касније Институту безбедности), који је основан 1977. године у оквиру ССУП.

Кадар за обавештајне, безбедносне, извиђачке и војнополицијске послове у оружаним снагама СФРЈ стручно су оспособљавани у Обавештајно-безбедносно школском центру ЈНА (ОБШЦ), док су се припадници СДБ и СЈБ – нешто мање, усавршавали у Центру за стручно образовање Института безбедности. Иначе, ОБШЦ у Панчеву настао је спајањем Школског центра безбедности и Извиђачке школе ЈНА 1976. године.

У изградњи новог безбедносно-обавештајног система пошло се од опредељења да Федерација, преко својих органа овлашћених Уставом СФРЈ, утврђује општу политику у области заштите Уставом СФРЈ утврђеног поретка, усклађује рад органа који врше послове државне безбедности и врши друге послове одређене савезним законом.

С друге стране, послове откривања противуставне делатности непосредно врше „стручне службе ДСЗ“, односно републичке и покрајинске службе државне безбедности и служба војне безбедности, кроз одговарајућу организацију оперативних центара.

Комисија за контролу рада

Рад органа који обављају послове државне безбедности у том периоду усклађивали су, у оквиру Уставом СФРЈ утврђених права и дужности, председник Републике, Председништво СФРЈ и СИВ. То усклађивање обухватало је политичко-безбедносно усмеравање рада органа који обављају послове државне безбедности и утврђивање њихових задатака – са становишта интереса и потреба безбедности целе земље. Ради контроле над радом савезних органа управе, који обављају послове државне безбедности,

Савезна скупштина је образовала *Комисију за контролу рада Службе државне безбедности*. Републике и аутономне покрајине такође су образовале своје комисије за контролу над радом републичких, односно покрајинских органа државне безбедности.

Савезни савет за заштиту уставног поретка био је орган безбедносне координације који је функционисао у континуитету од 1974. године, мада је званично установљен посебним законом тек 1983. године. Савет је конституисан као радно тело Председништва СФРЈ, а имао председника и седам чланова, с тим што су у његовом раду могли учествовати и представници Скупштине СФРЈ, органа друштвено-политичких организација (СКЈ, ССРН) и одговарајућих органа република и аутономних покрајина. Постојали су и савети за заштиту уставног поретка у републикама и аутономним покрајинама, који су имали различито уређен положај и функције. Савет за питање заштите уставног поретка СР Србије представљао је радно тело Председништва Републике, установљено 1975. године, а чланове тог Савета у СР Србији именовала су и председништва САП.

Као што је истакнуто, у организационом смислу војнообавештајну службу у том периоду сачињавају Друга управа Генералштаба ЈНА и организационе јединице, односно обавештајни официри на нижим нивоима. Обавештајном управом, коју сачињавају одсеци и одељења, руководи начелник који је директно потчињен начелнику ГШ. На челу Обавештајне управе ГШ у том периоду били су: Радован Војводић (1970–1974), Асим Хоџић (1974–1980) и Георгије Јовичић (1980–1984), а након тога Стане Бровет. Истовремено, на нивоу армије постоје обавештајни одсеци којима руководи начелник, а који је истовремено помоћник команданта армије за обавештајни рад. Он у стручном погледу руководи извиђачким одредом. Оба-

вештајни орган на нивоу корпуса је помоћник команданта корпуса за обавештајни рад, а у стручном смислу руководи извиђачким батаљоном. Најзад, обавештајни орган на нивоу бригаде је сте помоћник команданта бригаде за обавештајни рад и, истовремено, у стручном погледу руководи извиђачком четом.

Самозаштита оружаних снага

Надлежност Управе безбедности ССНО званично је била самозаштита оружаних снага, заједно са војним колективима у којима њени органи обављају стручне послове. Врховни командант оружаних снага потписао је у мају 1967. године *Правило органа безбедности*, којим су регулисани њихов обим, права и дужности, на пример, да овлашћене старешине органа безбедности ЈНА имају иста права и дужности као и овлашћена службена лица органа унутрашњих послова.

Будност

Служба државне безбедности је, према писању часописа „Безбедност“, својевремено постигла значајан успех – осујетила је шпијунску делатност непријатеља. Ханс Рулман, Хилми Тачи и Јован Тркуља откривени су као шпијун и лишени слободе. На челу ове тројке, која се бавила шпијунском делатношћу упереном против Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, био је дописник западнонемачког листа „Шлигл“ Ханс Рулман. У њеном саставу су и наша два грађанина – дописник листа „Рилиндија“ из Приштине Тачи и Тркуља, службеник који је радио и за војне потребе. Два новинара – дописника и један службеник. Први имају могућност приступа као новинари у скоро све институције и привредне организације, а трећи је одабран за овај прљави посао, јер су му били доступни војни и други подаци.

С тим у вези уредништво часописа „Безбедност“ закључује да је непријатељска делатност смишљено организована и тајна. Деликатност задатка је утолико и већа, јер је тајног и организованог непријатеља доста тешко утврдити. Тешко је открити и утврдити ко је агент стране обавештајне службе. Још теже је доказати њихову делатност. Зато је потребна будност свих нас, опрез и добар стручни рад Службе државне безбедности. Да има те квалификације она је показала ових мартовских дана. Досадашњи успеси потврђују да ће ова служба и убудуће своје задатке успешно извршавати, ослањајући се на помоћ и подршку свих друштвених фактора, радних људи и грађана.

У организационом смислу, војна служба безбедности је функционисала као посебна управа на нивоу Државног секретаријата за народну одбрану (касније: ССНО), док су органи те службе били конституисани на нижим нивоима руковођења и командовања, на пример, одељења безбедности у армији. У саставу тих органа од нивоа команде војних подручја, закључно са ССНО, функционисали су управни органи за послове војне полиције ЈНА. Другим речима, начелник органа безбедности био је стручни орган војног команданта за послове безбедности и војне полиције. Најзад, познато је да су у периоду 1971–1989. године Управом безбедности ССНО руководили: Стјепан Доманкушић (1971–1974), Дане Ђујић (1974–1979), Бранислав Јоксовић (1979–1980), Јере Грубишић (1980–1986) и Илија Ћеранић (1986–1989).

Безбедност Територијалне одбране била је организована на истим принципима на којима је почивала и безбедност оружаних снага уопште, али су, ипак, биле уочљиве и одређене специфичности као последица специфичности организације Територијалне одбране и карактеристика конкретних регионалних, националних, социјалних и других услова. Наиме, заједничко за организацију безбедности ТО у миру било је да су штабови ТО, на нивоу република–покрајина–зона, имали формацијски орган безбедности. Остале команде – штабови и јединице у миру нису имале органе безбедности и у њима су функцију безбедности реализовале команде – непосредно, или стручне службе безбедности изван састава ТО (СДБ, СЈБ, УБ ССНО). Због чињенице да организација безбедности у ТО у миру није била развијена у потпуности на свим нивоима командовања, део стручних послова су извршавале остале стручне службе безбедности. Сходно томе, Служба државне безбедности је учествовала у контраобавештајној заштити ТО, Служба јавне безбедности у заштити средстава ратне опреме и наоружања, а органи војне безбедности су обављали послове из надлежности ССНО и Врховног команданта.

Организација и надлежност Службе државне безбедности била је постављена тако да је СДБ у републичким органима за унутрашње послове била непосредни носилац послова државне безбедности на територији Републике. Она је имала центре (одељења) у седиштима развијених комуна, који су, у ствари, истурена организациона јединица републичког секретаријата. С тим у вези треба подсетити да су начелници СДБ Србије од Брионског пленума до распада СФРЈ 1992. године били: Рајко Ђаковић, Милорад Бисић, Срдан Андрејевић, Живојин Јовановић – Поп, Обрен Ђорђевић, Драгутин Митровић, Предраг Тодоровић (в. д.), Зоран Јанаћковић и Јовица Станишић.

На савезном нивоу је СДБ ССУП обављала послове координације, усмеравања и усклађивања рада републичких и покрајинских служби државне безбедности. Само изузетно, ако то природа послова захтева, поједине послове и задатке из области државне безбедности непосредно је вршила СДБ ССУП, о чему је одлучивао СИВ. Тако се, на пример, СДБ ССУП непосредно ангажовала на контраобавештајном захвату страних обавештајних центара у земљи, на обезбеђењу савезних функционера, безбедносној заштити савезних установа и радних места у савезним државним органима, одржавању веза са страним службама безбедности и другим пословима од интереса за безбедност СФРЈ.

Као самостална стручна служба у органима унутрашњих послова и као стручни орган управе, СДБ је обављала онај део задатака из области државне безбедности које остали фактори система безбедности, објективно, нису били у стању да изврше. У питању су контраобавештајна заштита територије од страних обавештајних служби и контраобавештајна заштита објеката од посебног друштвеног интереса, затим борба против унутрашњег непријатеља (екстремизма и тероризма), супротстављање екстремној политичкој емиграцији пореклом из Југославије, те подношење кривичних пријава и учешће у кривичним поступцима – истрази када СДБ то повере надлежним судовима; безбедносна заштита југословенских грађана у иностранству; обезбеђење одређених личности (највиших друштвено-политичких руководилаца) и објеката, и заштита одређених радних места, објеката, подручја, јединица и штабова територијалне одбране и ратне припреме („припрема се за општенародну одбрану“).

Систем

Систем државне безбедности на територији Републике Србије, након конституисања СРЈ, чинили су органи и тела законодавне и из-

Јединица за специјалне операције

вршне власти, задужени за контролу рада службе безбедности, затим обавештајне и безбедносне службе на савезном и републичком нивоу, али и посебне јединице за специјалне операције и антитерористичка дејства – укључујући Јединицу за специјалне операције (ЈСО). Почетком 2002. године формиран је Савет за државну безбедност као родно тело Владе Републике Србије. Међутим, ефекти рада тог тела нису били довољно запажени у пракси, а исто важи и за нека специфична тела безбедносне координације на савезном нивоу, попут Савета за борбу против тероризма у оквиру Савезне владе.

Као механизми контроле и надзора над радом обавештајних и безбедносних служби СРЈ на савезном нивоу номинално су функционисали: одбори за одбрану и безбедност оба већа Савезне скупштине и Комисија за контролу службе државне безбедности Савезне скупштине, а у одређеној мери и Одбор за државни и правни систем Савезне владе. У Републици Србији идентична задужења су имали Одбор за одбрану и безбедност Скупштине Србије и Одбор за правни систем и др-

Тероризам

Покушај пенетрације албанских сепаратиста у ЈНА био је масован и континуиран, о чему сведочи податак да је у периоду 1981–1987. године у ЈНА откривено 216 илегално организованих албанских сепаратистичких група, са укупно 1.435 чланова. Посебно је, међутим, занимљива национално мешовита илегална група, чије је непријатељство према Србији и Југославији кулминирало паљевином Свечане сале у Центру високих војних школа у Београду 29. августа 1988. године.

Према писању „Новости“, 8. маја 1989. године на оптуженичку клупу војног суда сели су војници: Иљир Налбани (24) из Пећи, Мухамет Јашари (24) из села Грдовца код Подујева, Ивица Медвед (24) из села Чачинаца (Славонска Ораховица), Фадиљ Реџеџи (21) из села Добросина (Бујановац), Генџ Синани (22) из села Рајинце (Прешево), Рахман Џокли (24) из села Догановићи (Качаник), бивши војници Драган Томаш (21) и Милан Томаш (21) из села Дуга Међа и десетар Миро Селимовић (20) из села Менгеша (Домјале). Оптужница их је теретила да су се удружили ради непријатељске делатности – „извршења кривичног дела тероризма“.

Налбани и Јашари преузели су, средином 1988. године, руковођење илегалном групом, која је у Центру високих војних школа деловала као део организације „Марксистички лењинисти Косова“. Они су од јуна 1988. врбовали нове чланове, међу којима и Медведа, који је потом „проучавао“ могуће кандидате хрватске и словеначке националности. Тако су он и Налбани примили браћу Томаш и браћу Селимовић (Миру и Јасмина). Главни задатак био је – паљевина Свечане сале у Центру високих војних школа, где је друг Тито промовисан за првог доктора војних наука. Повод је био годишњица злочина у Параћинској касарни и у част „хероја албанског народа“ – убице Кељмендија. Очекивали су да ће се пожар са Свечане сале пренети на шест метара удаљену бензинску пумпу, где би, по њиховом прорачуну, требало да експлодирају десетине тона бензина.

Направљен је и детаљни сценарио за ту терористичку акцију. Подељени су задаци: формирана је група „Сунце“, у коју су ушли непосредни извршиоци, а групу „Планета“ сачињавали су они који директно били укључени у акцију. Организоване су чак и две пробе 23. и 27. августа претходне године... Истрага је утврдила да је илегална организација „Марксистички лењинисти Косова“ дуже времена деловала у Центру високих војних школа. Број чланова се мењао – кретао се од 12 до 18, зависно од броја отпуштених односно новодошљих Албанаца.

жавне органе Владе Републике Србије – који је разматрао начрте закона и других прописа.

Систем државне безбедности СРЈ у ужем смислу, на територији Републике Србије, у овом периоду сачињавали су: републички органи државне безбедности (РДБ), Служба за информисање и документацију у Савезном министарству иностраних послова (СИД), Служба безбедности (раније Дирекција безбедности, односно Сектор безбедности) у истом Министарству, као и обавештајно-безбедносне институције ВЈ (Обавештајна управа и Управа безбедности Генералштаба ВЈ). Наиме, познато је да након 1992. године фактички (а од 2001. године и формално) СМУП више нема органе државне безбедности у свом саставу, изузев донекле Прве управе (за физичко обезбеђење одређених личности), која је преузела део послова обезбеђења и заштите од некадашње Седме управе СДБ ССУП.

Ресор

Ресор државне безбедности, као основна организациона јединица Министарства унутрашњих послова Републике Србије, представљао је самосталну и специјализовану службу која се бавила заштитом безбедности Републике и откривањем и спречавањем делатности усмерених на подривање или рушење Уставом утврђеног поретка. Основним задаци РДБ били су:

- контраобавештајни рад (прикупљање обавештења и података о носиоцима угрожавања безбедности државе, о обавештајним активностима у корист неке стране државе или организације),

- обавештајни рад (прикупљање обавештења и података од значаја за безбедност, спољнополитичке, економске и друге интересе земље),

- сузбијање тероризма и екстремизма (прикупљање података о подстицању, припремама, или планирању напада и сузбијање инкриминисане делатности екстремиста),

- контраобавештајна заштита државе и обавештајне тајне (заштита тајности одређених података и докумената из делокруга рада државних органа која може бити: персонална, радних места, заштитни режим, заштита техничким средствима и физичка заштита).

На челу РДБ налазио се начелник ресора, који је уједно био и помоћник министра унутрашњих послова. У периоду 1922–2002. године то су били: Јовица Станишић, Радмир Марковић, Горан Петровић и Андреја Савић, који је истовремено последњи начелник РДБ и први директор БИА. РДБ у седишту МУП-а имао је у свом саставу 11 управа, а њих су чинила одељења и одсеци. Управе су формиране на реалном принципу, у смислу груписања сродних послова.

Прва конференција за штампу

Сменом власти након 5. октобра 2000. инициране су темељне и далекосежне реформе у органима безбедности Републике Србије. Конкретне промене у РДБ отпочеле су 25.

Енигма

Војнобезбедносна агенција је 2008. године одлучила да Војном музеју у Београду препусти вредан примерак „Енигме“, чувене немачке машина за шифровање из Другог светског рата, која је више деценија чувана у једној спомен-соби те службе. Уређај „Енигма“ и на њему базирана акција „Ултра“, чије је постојање представљало једну од највећих тајни Другог светског рата, омогућили су најдубљи британски обавештајни продор у редове противника. Сматра се да је то „било равно читању мисли и деловања највећих и најодговорнијих људи Трећег рајха“.

„Енигму“ је конструисао Холанђанин Хуго Кох из Делфта 1919. године и, пошто није направио бизнис са њом, продао ју је берлинском инжењеру и проналазачу Артуру Шербиусу, а први пут је јавно изложена на Конгресу Међународне поштанске уније, 1923. године. Сам уређај био је смештен у обичној дрвеној кутији и повезан са две електричне писаће машине. Да би се помоћу „Енигме“ послала порука, било је довољно да се одабере одређени кључ за тај дан, месец и квартал, затим да се повежу одговарајући прикључци и порука откуца на једној од писаћих машина. Шифрована порука би, на тај начин, доспела до друге машине, која би је одгочетнула на основу упутстава на почетку емитовања.

У међувремену, после доласка нациста на власт, усавршени механизам те машине прихватио је Вермахт и сам Хитлер. Уврштена је у систем командовања Вермахта, и то од пука па навише. Њоме су се служиле немачке копнене јединице, авијација, бродови, подморнице... Енглези су најпре дошли до копије „Енигме“, која је у тајности направљена у Варшави, а потом су приступили изградњи „Бомбе“ – нове машине која је требало да уђе у систем „Енигме“. Упоредо са тим су конструисали један од првих компјутера у историји, који је знатно помогао „Бомби“ да убудуће беспрекорно дешифрује све „Енигмине“ текстове. Тако се Интелигенс сервис почетком априла 1940. године укључио у немачки систем шифре и све време пратио операције Врховне команде Вермахта, не само на Западном и Источном фронту, него са скоро исто толико интересовања и у окупираној Југославији, Мађарској, Пољској, Француској, итд.

маја 2001. доношењем Уредбе о скидању поверљивости са досијеа вођених о грађанима Републике Србије у Служби државне безбедности. Њоме је свим грађанима омогућено да остваре увид у досијеа који су за њих вођена по проблематици унутрашњег непријатеља, односно унутрашњег екстремизма и тероризма, у било ком периоду од оснивања СДБ до ступања на снагу те Уредбе. Средином 2001. године одржана је и конференција за штампу РДБ, прва у историји те службе.

Крајем 2001. године извршена је прва значајна организациона измена РДБ. Наиме, Јединица за специјалне операције измештена је из састава Ресора државне безбедности и у командном смислу везана директно за министра унутрашњих послова, односно за Владу Републике Србије. Формално је измењен делокруг рада, а тиме и карактер те формације – преоријентацијом на спасилачку функцију у корист грађана и других субјеката. Најзад, након атентата на премијера Србије Зорана Ђинђића и проглашења ванредног стања у Републици, ЈСО је дефинитивно расформирана 25. марта 2003. године

До системских промена у органима државне безбедности Србије и Југославије дошло је средином 2002. године, и то доношењем Закона о службама државне безбедности СРЈ. Тим законом прецизирано је да на нивоу савезне државе функционишу Војна обавештајна служба и Војна служба безбедности, као и Служба за истраживање и документацију (СИД) и Служба безбедности СМПП. Значајно је напоменути да су Војна обавештајна служба и Војна служба безбедности тиме биле изузете из непосредне ингенерије Генералштаба ВЈ, чиме су непосредно подређене цивилној контроли од стране Савезне владе (Савета министара СЦГ).

Након доношења Уставне повеље Државне заједнице Србија и Црна Гора и организационих промена у Војсци СЦГ, стекли су се услови за даљу трансформацију војних обавештајних и безбедносних институција. Наиме, од почетка 2004. године у Министарству одбране функционишу Војна безбедносна агенција и Војна обавештајна агенција (ВОА). Није реч о пуком преименовању Војне службе безбедности у ВБА, односно Војне обавештајне службе (Друге управе Генералштаба) у ВОА – будући да је остварена суштинска промена у погледу руковођења и контроле, а дошло је и до радикалних организацијско-кадровских и стручно-професионалних промена.

БИА

Кад је у питању Војна безбедносна агенција (ВБА) треба закључити да су промене извршене и у смислу раздвајања контраобавештајне од опште безбедносне функције, које од тада обављају ВБА и Одељење за војну полицију Генералштаба. Иначе, службом војне безбедности су након 1989. године ру-

ководили: Марко Неговановић (1989–1991), Александар Васиљевић (1991–1992), Недељко Бошковић (1992–1993), Александар Димитријевић (1993–1999), Геза Фаркаш (1999–2000), Милан Ђаковић (2000–2001) и Ацо Томић (2001–2003), док је први директор ВБА био пуковник Момир Стојковић.

Најзад, доношењем посебног закона од 27. јула 2002, образована је Безбедносно-информативна агенција (БИА), као посебна организација за: заштиту безбедности и откривање и спречавање делатности усмерених на подривање или рушење Уставом утврђеног поретка, истраживање, прикупљање, обраду и процену безбедносно-обавештајних података и знања од значаја за безбедност Републике Србије и информисање надлежних државних органа о тим подацима и друге послове одређене Законом (сарадња са органима, организацијама и службама других земаља).

На основу одговарајућих одредби истог Закона, влада Републике Србије је средином октобра 2002. године донела и неопходне подзаконске акте: Уредбу о дисциплинској одговорности припадника БИА, Уредбу о начину евидентирања, обраде, чувања, коришћења, заштите и достављања другим надлежним државним органима информација и докумената о пословима из надлежности БИА, и Уредбу о службеним легитимацијама припадника БИА.

Новоформирана агенција је у целини преузела надлежност, послове и задатке садашњег РДБ, укључујући све просторије, предмете, комплетну архиву и други материјал, опрему, средства за рад и друга средства која је до тада користила РДБ. У сваком случају је процес издвајања органа државне безбедности из састава МУП-а окончан 26. децембра 2002. године, потписивањем Споразума о разграничењу имовине и средстава и уређивању међусобних права и обавеза. Истовремено су директор БИА и министар унутрашњих послова потписали и Упутство о обавезним облицима и начину остваривања сарадње БИА и МУП-а Србије, као и Решење о разграничењу имовине и средстава на режиму коришћења РДБ МУП-а Србије.

Иначе, родом БИА руководи директор кога поставља и разрешава републичка влада, а коме у руковођењу помажу његов заменик, помоћници и саветници. Тако су у периоду 2002–2004 године директори БИА били: Андреја Савић, Миша Милићевић и Раде Булатовић.

Суштину доношења Закона о БИА представља издвајање органа државне безбедности из Министарства унутрашњих послова и њихово стављање под контролу законодавне и извршне власти. Овим је посебна служба за послове државне безбедности Србије, по први пут од свог институционализовања 1831. године, постала аутономна – организација изван оквира одређеног министарства. ■